

TONČI BURIC

RANOSREDNJOVJEKOVNA SKULPTURA S KAPITULA KOD KNINA

UDK 904:726.591(497.13).653'
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 21. VI. 1989.
Received:

Tonči Burić
YU — 58000 Split
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika, O. Price bb.

Autor u radu analizira ulomke ranosrednjovjekovnog crkvenog namještaja s poznatog lokaliteta Kapitul kod Knina. Iako su istraživanja provedena već koncem 19. st., u pionirskim danima naše nacionalne arheologije, ta dragocjena građa nije sustavno obrađena. Analiza je utvrdila tri odvojene stilske i kronološke skupine. Najstarija je heterogena grupa predromaničke skulpture iz sredine 9. st. Slijedi skupina iz treće četvrtine 10. st. datirana u vrijeme kralja Držislava, također predromaničkih stilskih odlika. Posljednja je mala skupina ranoromaničke skulpture nastala koncem 11. st. Raznolikost elemenata namještaja, osim uobičajene oltarne pregrade, tu su još dijelovi ambona, ciborija, itd., upućuje na veću predromaničku crkvu bazilikalnog tipa. Analogije pojedinih elemenata najčvršće su iz poznatih predromaničkih objekata koji se vežu uz vladarski krug Trpimirovića: Sv. Marija u Biskupiji, a vjerojatno i Plavno, kao i iz poznate bazilike u Koljanima. Autor stoga i baziliku s Kapitula pripisuje donaciji iz vladarskog kruga, što potvrđuje i uloga samostanskih opata na vladarskom dvoru 11. st.

Uvod

Upravo ove godine (1989) protiče sto i treća godina od početka prvog sustavnog arheološkog iskopavanja srednjovjekovne nacionalne arheologije. Započela su na lokalitetu Kapitul kod Knina, a uvjetovana gradnjom trase željezničke pruge Siverić — Knin. U to vrijeme, bez neophodnih stručnjaka i razvijene službe zaštite, samo zahvaljujući zalaganju i entuzijazmu fra Luje Maruna, rodonačelnika naše srednjovjekovne arheologije, spašen je dio dragocenih nalaza s Kapitula.¹ Uza sve nedostatke tih pionirskih radova fundus nalaza predromaničke i ranoromaničke skulpture s Kapitula predstavlja i danas dragocjenu zbirku za

¹ Dio nalaza objavio je već F. Bulić u »Hrvatski spomenici u kninskoj okolini uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije«, I, Zagreb 1888.

proučavanje ranosrednjovjekovne umjetnosti na našem tlu.² Svrha ova-
ga rada je da nakon punog stoljeća od provedenih iskopavanja pruži
stručnoj javnosti prvu sustavnu objavu cjelokupne građe.

U navedenim istraživanjima utvrđen je višestoljetni kontinuitet ži-
vota na Kapitulu od rane antike do početaka novoga vijeka. Antičko na-
selje osniva se u 1. st. n. e. za vojničko odjeljenje XI. legije iz Burnuma,
a po odlasku legionara pretvara se u veteransko.³ U ranom srednjem vi-
jeku tu se osniva benediktinski samostan Sv. Bartolomeja, kao *mona-*
sterium regale, a u 13. st. na istom se položaju gradi romanička kate-
drala kninskog biskupa.⁴ Turci zauzimaju Knin 1522, a po oslobođenju
Knina 1688. zgrade na Kapitulu još su bile veoma dobro sačuvane.
Intenzivna obnova i gradnja Knina pod venecijanskom vlašću krivac je
za prvo radikalno devastiranje Kapitula, kad se njegove zgrade ruše, a
kamen raznosi za novogradnje u Kninu.⁵ Gradnja željezničke pruge osam-
desetih godina prošlog stoljeća druga je velika devastacija cijelog kom-
pleksa, a podizanjem talijanskih bunkera 1942. uništeni su i arhitek-
tonski ostaci otkriveni Marunovim istraživanjima. Sve do danas ti na-
lazi i historijska problematika vezana uz njih ne prestaju biti predme-
tom zanimanja naših arheologa i historičara, pa literatura gdje se ta
pitanja obrađuju sačinjava već malu biblioteku.⁶

Najstariji sačuvani pisani izvori koji donose podatke o Kapitulu,
premda indirektni, potječu iz druge polovice 11. st. To su podaci o
opatima samostana Sv. Bartolomeja zabilježeni u vladarskim dokumen-
tima toga vremena. Najprije se šezdesetih godina, za Petra Krešimira IV,
spominje opat Adam, a sedamdesetih i osamdesetih godina opat Ivan u
ispravama kralja Zvonimira izdatim u Kninu.⁷ To su i jedini pisani po-
daci o postojanju tog samostana, koji je na osnovi arheološko-epigraf-
skih podataka i dosadašnje literature sigurno ubiciran na Kapitulu.
Dalja sudbina samostana i lokaliteta u cjelini, od sredine 12. st. nada-
lje, nije više izravno vezana uz analizu ranosrednjovjekovne skulpture.⁸

Na osnovi iznesenoga može se u općim crtama zaključiti da se na
antičkom kompleksu u ranom srednjem vijeku osniva vladarski bene-

² Osim nekoliko ulomaka u Arheološkom muzeju u Zagrebu i jednoga u Ar-
heološkom muzeju u Splitu svi ostali se čuvaju u Muzeju hrvatskih arheoloških
spomenika. Zahvaljujem kolegama Ž. Demu (Zagreb) i F. Buškariolu (Split) na
fotografijama ulomaka što se čuvaju u navedenim ustanovama.

³ M. Zaninović, Kninsko područje u antici, *Arheološki radovi i rasprave*,
VII, Zagreb 1974, 310—12.

⁴ N. Jakšić, O katedralama hrvatske i kninske biskupije (dalje O katedra-
lama), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (dalje *Radovi Zadar*), 14, Zadar 1988.

⁵ S. Gunjača, Tiniensia Archaeologica — Historica — Topographica, II (da-
lje Tiniensia, II), *Starohrvatska prosvjeta* (dalje *SHP*), III/7, 1960. Za odno-
šenje materijala s Kapitula cf. pismo G. Vinjalića u S. Gunjača, O položaju
kninske katedrale, *SHP*, III/1, 1949, 40, 41, 52.

⁶ Mišljenja su često sasvim oprečna, a dio pitanja ni do danas nije riješen.
Donosim noviju literaturu o Kapitulu u kojoj je i sva starija relevantna literatura:
N. Jakšić, O katedralama; F. Smiljanić, Kapitul kod Knina, *Radovi Za-*
dar, 13, Zadar 1987.

⁷ J. Stipišić — M. Šamšalović, *Codex diplomaticus*, I, Zagreb 1967,
106, 114, 138, 161, 163, 165, 167, 187.

⁸ Romaničku skulpturu s Kapitula obradit ću u drugom radu.

diktinski samostan čiji opati u drugoj polovici 11. st. imaju istaknutu ulogu u političkom životu hrvatskoga kraljevstva. O samostanskom kompleksu i predromaničkoj crkvi Sv. Bartolomeja nema, osim ostataka crkvenog namještaja, nikakvih podataka. Naime, trobrodna bazilika istražena na Kapitolu pripada romaničkom graditeljstvu 13. st. i služila je za kninsku katedralu, a predromanička crkva je ili uništena u spomenutim radovima (možda već i za potrebe gradnje romaničke katedrale), ili još nije otkrivena, što je manje vjerojatna mogućnost. O njoj se može posredno govoriti na osnovi sačuvanih ostataka predromaničke plastike i njihove funkcionalne pripadnosti, koji sugeriraju postojanje većeg bazilikalnog objekta primjerenog značaju opatiije. Kroz analizu koja slijedi pokušat ću odrediti različite faze crkvenog namještaja, a preko njih i približno vrijeme gradnje predromaničke crkve.

U okviru proučavanja ranosrednjovjekovne kamene plastike na istočnojadranskom arealu sedamdeset ulomaka predromaničke i ranoromaničke skulpture s Kapitulom svojim likovnim elementima i funkcionalnim osobinama predstavljaju jednu od značajnijih skupina takve građe u nas. Već površan pogled na te fragmente odaje stilsku raznolikost unutar predromaničke epohe, a time i određene kronološke razlike. To se posebice odnosi na predromaničke ulomke, jer se ranoromanički već svojim karakterističnim motivima jasno izdvajaju od starijih. Navedene stilske i kronološke razlike pokazuju promjene do kojih dolazi unutar istog objekta u dužem vremenskom intervalu, kad se stari i možda dotrajali namještaj zamjenjuje novim. Tipološko-funkcionalni aspekt pronađene skulpture upućuje na veću raznolikost elemenata crkvenog namještaja i njegove liturgijske namjene, što ide u prilog pretpostavci o postojanju predromaničke bazilike, jer manje predromaničke crkve u pravilu imaju reducirani sadržaj namještaja koji se svodi na oltar i oltarnu pregradu.⁹ Utvrđeni elementi ambona i njegovih stepeništa, ciborija, arhitektonske plastike (imposti, rozeta), te elementi oltara zahtijevaju veći prostor za svoj smještaj, što podrazumijeva bazilikalni tip crkve.

KATALOG

KAPITUL

Predromanika

A) OLTAR

I. Pilastri — nosači menze

1. a-b. Dimenzije: a) širina 14,5 cm, visina 50 cm, debljina 11,5 cm; b) šir. 14,5, vis. 24,5, deb. 11,5 cm; Inv. br.: a) 1925, b) 1921 (nađen kao spolia u franjevačkom samostanu u Kninu); Opis: Dva ulomka istog pilastra tankih obrubnih letvica. Ukrasno polje ispunjeno je nizom troprutih učvorenih kružnica u kojima su sedmerolatične rozete (jednom 8) obrubljenih, blago zašiljenih latica. Prostor između čvorova i rubnih letvica ispunjen je stiliziranim ljljanima. Na poleđini je žlijeb (šir. 3,5—4,5 cm; dub. 2,5—3,5 cm) po sredini, do polovice većeg ulomka. Pret-

⁹ Cf. Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti (dalje: Iz kolijevke), Zagreb 1930, 77.

hodno mu je pravac ordiniran tankim crtama. Ista ordinacija provedena je i na bočnoj strani pilastra (šir. 4—4,5 cm), gdje je na ulomku a) sačuvan pojas u dužini od 32,5 cm pripremljen za klesanje žlijeba, po visini suprotan žlijebu na poleđini. *Literatura:* a) F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije (dalje Hrv. spomenici) I, Zagreb 1888, 19, Tab. VI/13; b) S. Gunjača, *Tiniensia Archaeologica — Historica — Topographica* (dalje *Tiniensia*), II, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje *SHP*) III/7, Zagreb 1960, 133, Tab. XXVII/36.

II. Pluteji antependija

2. Dim.: duž. 61, vis. 32, deb. 11 cm; Inv. br. 1897; Opis: ulomak donjeg dijela bočnog pluteja antependija oltara sastavljen iz dva komada. Središnje polje obrubljeno je profiliranom letvicom, uz koju je na bočnim stranama nadodan po jedan niz kuglica. Ukrasno polje imalo je kompoziciju troprutih povijuša, kružno oblikovanih, s obrubljenim mesnatim listićima na unutrašnjoj strani. Po vanjskom obodu i na završecima prutova asimetrično su raspoređene kuke na troprutoj nozi. *Lit.:* F. Bulić, Hrv. spomenici, 19, Tab. VII/16.

III. Nedefinirani ulomci

3. Dim.: 18 x 19 x 10,5 cm; Inv. br. 1853; Opis: rubni ulomak pilastra menze ili pluteja antependija. Sačuvan je ostatak rubne letvice, a od ukrasnog polja motiv troprute povijuše mesnatih obrubljenih listića sa simetrično raspoređenim kukama na troprutoj nozi po vanjskom obrubu. Neobjavljen.

B) CIBORIJ

I. Stupovi — kapiteli

4. Dim.: vis. 42 (baza 6,5), promjer (d) stupa 15, d. baze 16,5 x 16 cm; Opis: fragment stupa ciborija s bazom iz istog komada. Na jednostavnu, četvrtastu bazu nastavlja se kolona stupa, odvojena od baze trokutastim žlijebom, nad kojim je plastični obrubljeni prsten ukrašen cikcak-vrpcom; *Lit.:* F. Bulić, *o. c.*, 19, Tab. VIII/21.

5. Dim.: vis. 23 (baza 7), d. stupa 16, d. baze 15 x 17 cm; Opis: manji fragment stupa s bazom istih osobina. S jedne strane je otučen. Četvrtasta baza je ista kao i kod br. 4, s plitkom prstenastom plintom, 2 cm iznad koje je reljefni prsten s obrubljenim tordiranim užetom. Neobjavljen.

6. Dim.: vis. 26, d. stupa 15,5—16 cm; Opis: ulomak stupa s početkom kapitela. Stup je od kapitela odvojen reljefnim, obrubljenim prstenom, ispunjenim tordiranim užetom. Od kapitela se naziru ostaci prutića arkadica. Ulomak je bio zajedno sa skulpturom s Kapitula i Knina, a obradom površine i motivom užeta analogan je ulomku br. 5. Neobjavljen.

7. Dim.: vis. 11,5 cm, d. 16,5 x 16,5 cm; Inv. br. 1871; Opis: gornji dio kapitela s četvrtastim, profiliranim abakusom. Od donjeg, kružnog dijela sačuvani mjestimice vrhovi stiliziranog akantusovog lišća. Abakus ima istaknute uglove i polukružna zaobljenja po sredini stranica, gdje, izvirući iz akantovog lišća, završavaju na po dvije nasuprotne strane tordirani stupić s dvije nasuprotne volutice i stilizirani palmin list. Na jednoj strani je između volutica stilizirani obrubljeni listić. Uz te motive položene su dvoprute noge kuka čije su zavojnice povinute k uglovima, tvoreći kaulikole oslonjene na akantove listove. Na originalnoj plohi abakusa uklesan je znak lapicide poput obrnutog f (F) ili nedovršenog e (E); *Lit.:* F. Bulić, *o. c.*, 19, Tab. VII/19.

8. Dim. vis. 22 (18 bez stupa), d. 14,5 x 15 cm; Opis: kapitel istih oblika kao i prethodni s ostatkom stupa iz jednog komada. Stup je od kapitela odvojen troprutim prstenom na koji se oslanjaju mesnati akantovi listovi. Gornji dio je rasporedom i motivima identičan prethodnom, ali su dvije susjedne strane otučene. Čuvao se zajedno s ulomcima iz Knina i s Kapitula, a stilski je identičan prethodnom, nađenom na Kapitulu; *Lit.*: F. Radić, Hrvatsko-bizantske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika (dalje: Nadstupine), *SHP*, I/4, Knin 1895, 206—7, sl. 25 (pogrešno donesen pod Crkvina-Biskupija; na Radićevoj fotografiji jasno se vidi stara signatura K, danas izbrisana).

9. Dim.: vis. 21, d. 15 cm; Opis: četvrtasti kapitel istih stilskih odlika kao i prethodni; *Lit.*: F. Radić, Nadstupine, 206—7, sl. 24 (također objavljen pod Crkvina-Biskupija. Indikativno je da je, zajedno s kapitelom pod br. 8, nađen istog dana; 10. XII. 1889).

II. Vijenac

10. Dim.: duž. 59,5, vis. 14,5, deb. 12,5—13 cm; Inv. br. 1934; Opis: fragment vijenca ciborija s recentnim žlijebom na priklesanoj strani. Lice je razriješeno u dva pojasa. Na gornjem je stilizirana kima, otučena pri vrhu, položena na trokutasto reljefno rebro, ispod kojega je neukrašeni pojas. S desne strane je poprečni žlijeb i okomito na njega jedan plići s rupom za spajanje s vijencem na ckomitoj susjednoj strani. Donji pojas je i na poleđini uvučen, a po sredini je pravilno klesano udubljenje koje je držalo uporišta krovnih ploča; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 19, Tab. VI/14.

C) OLTARNA PREGRADA

I. Pluteji

11. Dim.: duž. 26, vis. 29, deb. 15,5 cm; Inv. br. 1946; Opis: rubni ulomak donjeg dijela pluteja, sekundarno upotrijebljen za okvir vrata ili prozora. Na poleđini je sačuvana jednostavna romanička profilacija. Središnje polje, obrubljeno tankom profiliranom letvicom, ukrašeno je troprutom mrežom od nizova nevezanih kružnica prepletenih rombovima. Neobjavljen.

12. Dim.: 30 x 25 x 11 cm; Inv. br. 1923; Opis: rubni fragment dna pluteja s tankom obrubnom letvicom. Ukrašno polje ispunjeno je istom troprutom mrežom kao i na prethodnom ulomku. Neobjavljen.

13. Dim.: 32 x 25 x 12 cm; Inv. br. 1933; Opis: Rubni, bočni fragment pluteja sa sekundarnom romaničkom profilacijom dubokog žlijeba na poleđini. Na rubu je sačuvan ostatak početka utora. Dekorativno polje obrubljeno je troprutom vrpcom na koju se pomoću čvorova vežu okomiti nizovi prepletenih, učvorenih kružnica. Nizovi su i međusobno učvoreni na spojevima kružnica, a ti čvorovi imaju okuluse. Poleđina je grubo pritesana i prema rubu stanjena. Neobjavljen.

14. Dim.: 44 x 33 x 12,5 cm; Inv. br. 1907; Opis: središnji dio pluteja spojen iz dva nejednaka ulomka. Mali fragment s ostatkom okulusa bio je inventiran pod Knin, a veći ima staru signaturu KG (Kapitul-Greblje). Kompozicija ukrasnog polja identična je onoj na prethodnom ulomku, samo su ukulusi na čvorovima nejednako raspoređeni. Po uzdužnoj frakturi je romanička profilacija potpuno ista kao i na prethodnom ulomku. Neobjavljen.

15. Dim.: 24 x 25,5 x 12 cm; Opis: fragment pluteja s istom troprutom kompozicijom mreže i istom sekundarnom romaničkom profilacijom kao i prethodna dva. Cijeli ulomak je dosta otučen. Vjerojatno je s ulomcima br. 13 i 14 pripadao istom pluteju. Neobjavljen.

16. Dim.: 52 x 38 x 12 (letva 13) cm; Opis: fragment pluteja sekundarno iskorišten za okvir vrata ili prozora. Ukrasno polje letve ukrašeno je kompozicijom dvostrukog niza učvorenih, troprutih pereca, samo što je donji niz otučen. Ukrasno polje ispunjeno je troprutom mrežom nizova učvorenih kružnica prepletenih rombovima. Na sačuvanom čvoru je okulus. Letva i središnje polje obrubljeni su koso zasječnim letvicama; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 20, Tab. IX/25.

17. Dim.: 50 x 36 x 12 cm; Inv. br. 1832; Opis: ugaoni ulomak pluteja spojen od dva komada (manji je bio inventiran pod Knin s istim brojem, a veći ima staru signaturu KG). Središnje dekorativno polje obrubljeno je okvirom od tankih letvica, koso profiliranih prema unutra. Kompoziciju ukrasnog polja činila je mreža od nizova nevezanih kružnica prepletenih rombovima, koja je uz rub završena nizom »pereca«. Sve je rađeno u troprutu, oštro klesanih bridova kao na prethodnom ulomku. Neobjavljen.

18. Dim.: 61 x 29 x 16 cm; Inv. br. 1895; Opis: dva fragmenta pluteja koji se gotovo spajaju na frakturama i kompozicijom mreže. Jedan je spojen od tri komada nađenih na Kapitulu (signatura KG), a drugi je nađen na Kninskoj tvrđavi. Sačuvan je dio ruba s tankom letvicom, a kompoziciju dekorativnog polja, rađenu u troprutu, čine nizovi nevezanih kružnica prepleteni s rombovima. Kružnice i stranice rombova još su prepletene s po četiri simetrično postavljena srcolika uzla, čiji se vrhovi u parovima sučeljavaju s nasuprotnim vrhovima uzlova na susjednim kružnicama; *Lit.*: S. Gunjača, *Tiniensia*, II, 118, Tab. XVII/5 (za ulomak s Kninske tvrđave).

19. Dim.: 40 x 53 x 11 cm; Inv. br. Kat. S br. 14 (Arheološki muzej Split); Opis: ulomak središnjeg dijela pluteja. Ukrasno polje ispunjeno je troprutom mrežom od nizova učvorenih kružnica prepletenih udvojenim rombovima. Na poleđini je fragmentarni gotički natpis (cf. čitanje u naved. lit.); *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 19, Tab. VII/12; S. Gunjača, O položaju kninske katedrale (dalje: O položaju), *SHP*, III/1, Zagreb 1949, 48, 52, sl. 1; Ž. Rapanić, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LX, Split 1963, 115—16, sl. 20.

20. Dim.: 18 x 29 x 10,5 (sred. polje 8) cm; Inv. br. 1922; Opis: ugaoni ulomak letve pluteja s ostatkom središnjeg polja. Poleđina je otučena. Letva je obrubljena koso profiliranim letvicama i ispunjena troprutim motivom »osmica«. središnje polje obrubljeno je nešto širom letvicom, a ostatak ukrasa je otučen. Neobjavljen.

21. Dim.: 54 x 19,5 x 11,5 cm; Inv. br. (Arheološki muzej Zagreb) 798; Opis: veći dio letve pluteja s uzdužnim ostatkom središnjeg polja na kojemu je preklesana romanička profilacija. Ukrasno polje letve obrubljeno je tankim letvicama i ima troprutu kompoziciju niza prepletenih i učvorenih kružnica. Kompozicija na letvi je dijelom oštećena; *Lit.*: F. Radić, Kninski spomenici hrvacko-vizantinskoga slova u zagrebačkom arheološkom muzeju (dalje: Kninski spomenici), *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* (dalje *VHAD*), XII/4, Zagreb 1890, 115, Tab. II/IV; J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* (dalje *VHAD*), N. S. XII, Zagreb 1912, 135, br. 798.

22. Dim.: 11,5 x 26 x 13 (11 bez letve) cm; Inv. br. 1940; Opis: mali fragment pluteja s ostatkom letve i središnjeg polja. Reljefno izdignuta letva obrubljena je tankom letvicom zakošenom prema unutra. Ukrasno polje letve ispunjala je tropruta kompozicija prepletenih i učvorenih, romboidno oblikovanih križeva. Središnje ukrasno polje obrubljeno je koso profiliranom letvicom s uparanom tankom crtom uz letvu. Od cijele kompozicije sačuvan je djelić s ostacima dvostrukih troprutih kružnica. Neobjavljen.

23. Dim.: 8,5 x 12,5 x 13,5 cm; Inv. br. 1866; Opis: sitni, ugaoni fragment letve pluteja. Sačuvan je trag otučenog utora i na vrhu plitki žlijeb (šir. 2 cm) na koji se vjerojatno nastavljala rupa za spoj s pilastrom. Ukrasno polje obrubljeno je tanjom, koso profiliranom letvicom, a ispunjao ga je motiv troprutih romboidno oblikovanih križeva kompozicijski povezanih i učvorenih u nizu. Funkcionalno i stilski gledajući ovo je dio istog pluteja s prethodnim ulomkom. Neobjavljen.

24. Dim.: 24 x 14,5 x 8,5 cm; Inv. br. 1936; Opis: rubni ulomak pluteja s ostatkom letvice na rubu središnjeg polja, čiju su dekorativnu kompoziciju tvorili kvadrati od troprute pletenice. Unutar njih je od troprute vrpce oblikovan manji kvadrat iz kojega se s pomoću čvorova formirao pojedinačni motiv; *Lit.*: F. Burić, *o. c.*, 19, Tab. VII/18.

25. Dim.: 12 x 17 x 10 cm; Opis: maleni ulomak bočnog ruba pluteja s dobro sačuvanim utorom (vis. 2,5, šir. 4 cm) koji potpuno odgovara žlijebu pilastra br. 26. Do rubne letvice je ostatak troprutog motiva, najvjerojatnije »pereca«. Neobjavljen.

II. Pilastri

26. Dim.: šir. 18,5 cm, vis. 19 cm, deb. 13 cm; Inv. br. 1932; Opis: manji fragment pilastra sa žlijebom (šir. 4,2, dub. 2,7 cm) na jednoj bočnoj strani. Leđa i druga bočna strana su naknadno otučeni i preklesani za prozorski okvir. Ukrasno polje, obrubljeno tankim letvicama ima troprutu kompoziciju dvostrukog niza učvorenih »pereca«. Žlijeb pilastra sasvim odgovara utoru fragmenta pluteja br. 25. Neobjavljen.

27. Dim.: 20 x 57 x 11 cm; Inv. br. (AMZ) 797; Opis: veći ulomak pilastra s otučenim ostatkom kolone stupa. Ukrasno polje, obrubljeno tankom letvicom ima troprutu kompoziciju od niza učvorenih kružnica prepletenih nizom rombova; *Lit.*: F. Radić, *Kninski spomenici*, 115, Tab. II/V; J. Brunšmid, *o. c.*, 134—135, br. 797.

III. Nedefinirani ulomci (letve, pilastri, pluteji ?)

28. Dim.: 21,5 x 48,5 x 10 cm; Inv. br. (AMZ) 795; Opis: ulomak pilastra ili letve pluteja (?) obrubljen tankim letvicama. Ukrasno polje ima troprutu kompoziciju niza »osmica«, pa bi po tome i po liniji frakture lako mogao biti dio letve pod br. 20 (?); *Lit.*: F. Radić, *o. c.*, 115, Tab. II/VIII; J. Brunšmid, *o. c.*, 134, br. 795.

29. Dim.: 17 x 47 x 11 cm; Inv. br. (AMZ) 796; Opis: ulomak pilastra ili letve pluteja (?). Rubovi su mu otučeni, ali je s jedne strane ipak preostao trag rubne letvice. Ukrasno polje ispunjeno je gustom, troprutom pleternom mrežom; *Lit.*: F. Radić, *o. c.*, 115, Tab. II/IX; J. Brunšmid, *o. c.*, 134, br. 796.

30. Dim.: 19,5 x 6 x 10 cm; Inv. br. 1868; Opis: rubna krhotina pluteja ili pilastra (?) s ostatkom troprute dekoracije »pereca« ili uzlova na ukrasnom polju. Na frakturama su tragovi sekundarnih rupa rađenih svrdlom. Neobjavljen.

31. Dim.: 9 x 9 x 18 cm; Inv. br. 1935; Opis: sitni fragment pluteja ili pilastra (?) oštećen sa svih strana. Originalna leđa nisu sačuvana. Na licu je preostao trag obrubne letvice i tropruti završeci »pereca« ili uzlova. Neobjavljen.

IV. Stupovi

32. Dim.: vis. 16,5, promjer (d.) 9,5—10 cm; Inv. br. 1930; Opis: ulomak oktogonalnog stupa. Neobjavljen.

33. Dim.: 13 x 10 cm; Inv. br. 1941; Opis: ulomak oktogonalnog stupa. Neobjavljen.

34. Dim.: 17,5 x 14—14,5 cm; Inv. br. 1943; Opis: fragment oktogonalnog stupa. Neobjavljen.

V. Kapituli

35. Dim.: vis. 8,5, polumjer (r) 6,5 cm (do rupe za spajanje); inv. br. 1862; Opis: manji fragment dna kapitela. Od plašta košare sačuvani su prutići arkadica uokvireni letvicama, te oštećeni prstenasti ehinus. Neobjavljen.

36. Dim.: vis. 7,5, r. 5,5 cm (do rupe za spajanje); Inv. br. 1856; Opis: ulomak dna kapitela istih odlika kao i prethodni. Na frakturi je recentna poprečna rupa. Neobjavljen.

37. Dim.: vis. 7, r. 6 cm (do rupe za spajanje); Opis: donji ulomak kapitela istih osobina. Sačuvani ostaci arkadice ispunjeni su motivom riblje kosti. Ulomak je bez stare signature i ležao je neinventiran zajedno s materijalom s Kapitula i iz Knina. Neobjavljen.

38. Dim.: vis. 9,5, r. ?; Inv. br. 1928; Opis: potpuno otučeni fragment donjeg dijela kapitela, vjerojatno istih odlika kao i prethodni. Neobjavljen.

39. Dim.: vis. 15, d. (abakusa) 12,5 x 13,5 cm; Inv. br.: 1827; Opis: oštećeni četvrtasti kapitel plitkog abakusa. Donji, jako oštećeni dio košare tvore povijeni mesnati listovi akantusa iz kojih po sredini svake strane izvire okomita reljefna letvica do abakusa. Istaknute uglove oblikuju kaulikoli naglašenih zavojnica, koje za 2—3 cm izlaze iz nivoa abakusa. Na donjoj frakturi sačuvano je dno rupe za spajanje s ostatkom željezne spojnice; *Lit.*: F. Radić, Nadstupine, 208, sl. 28.

40. Dim.: vis. 14, d. (abakusa) 12 x 14 cm; Inv. br. 1831 (pogrešno inventiran pod Knin); Opis: ulomak četvrtastog kapitela s plitkim abakusom. Od donjeg, ovalnog dijela košare sačuvani ostaci stiliziranih, obrubljenih akantusovih listova s reljefno oblikovanim povijenim vrhovima na kojima leži ugaoni tordirani stupić na kojega se sa svake strane naslanja po jedna zavojnica kaulikola. Velike, masivne zavojnice, nasuprotno položene na svakoj strani, računaju se iz tankog reljefnog prutića što izvire između akantovih listova. Ti prutići su na dvije nasuprotne strane duži. Abakus je na uglovima četvrtasto proširen. Na frakturi je u profilu sačuvana rupa za spajanje na arhitrav; *Lit.*: F. Radić, *o. c.*, 208, sl. 39.

VI. Arhitravi

41. Dim.: 42 x 24 x 13 cm; Inv. br. (AMZ) 790; Opis: ulomak dvopojasnog arhitrava. U gornjem pojasu su kuke na visokim dvoprutim nogama, položene udesno. Donji, obrubljeni pojas ima troprutu pletenicu; *Lit.*: F. Radić, Kninski spomenici, 114, Tab. II/I; J. Brunšmid, *o. c.* 132, br. 790.

42. Opis: ulomak, vjerojatno istog arhitrava identične kompozicije i rasporeda motiva; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 20—21, Tab. XII/36. Danas zagubljen.

43. Dim.: 20 x 15 x 12—14,5; Inv. br. 1948; Opis: fragment tropojasnog arhitrava. Donji pojas je odbijen, a središnji otučen (naslućuju se preostaci kime na sferično profiliranom rebru). U gornjem pojasu su kuke na dvoprutoj nozi, jako zakošene u desno. Neobjavljen.

44. Dim.: 30 x 18 x 14,5—15,5 cm; Inv. br. 1944; Opis: otučeni ulomak masivnog arhitrava priklesanog na vrhu. Donji dio odbijen, pa se broj pojaseva ne može točno odrediti. Na poleđini su ostaci recentne, višebojne romaničke freske. U gornjem pojasu su kuke na kratkoj punoj nozi, s masivnim zavojnicama. Položene su u lijevo s nogama postavljenim na tanku letvicu. Neobjavljen.

45. Dim.: 28 x 7—7,5 x 14 cm; Inv. br. 1937; Opis: sitna krhotina arhitrava s ostacima dviju zavojnica kuka istih osobina kao i na prethodnom ulomku. Neobjavljen.

D) AMBON

I. Pluteji propovjedaonice

46. Dim.: 59 x 35 x 12 cm; Inv. br. 1038; Opis: veći dio pluteja valjkastog oblika spojen iz dva fragmenta. Središnje polje je neukrašeno i obrubljeno tankom reljefnom vrpcom, a ima četvrtasti oblik. Obrubljeno je širim pojasom ispunjenim troprutim, ritmički raščlanjenim dvotračnim pletenicama u obliku broja osam. Izdignute letvice rubova zakošene su i stepenasto profilirane; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 20, Tab. VIII/22; Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti* (dalje: *Iz kolijevke*, Zagreb 1930), 77, sl. 48; S. Gunjača, *Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulju kod Knina* (dalje: *Kako i gdje*), *Rad JAZU*, 288, Zagreb 1952, zadnje dvije slike (prednja i stražnja strana).

47. Dim.: 24 x 26 x 7,5—11 cm; Inv. br. 1931; Opis: ulomak valjkastog pluteja ambona stanjene bočne strane. Rubna letvica je stepenasto profilirana i zakošena. Ukrasno polje (vjerojatno od pojasa što je uokvirivao središnje polje) ispunjeno troprutom pletenom mrežom. Neobjavljen.

II. Pluteji stepeništa

48. Dim.: 68 x 48 x 10 cm; Inv. br. 1075; Opis: plutej nađen u recentnoj funkciji grobne poklopnice kasnoga srednjeg vijeka, zbog čega su mu duže strane koso priklesane. Ukrašenost sastoji se od dva elementa: tanje obrubljene letve s natpisom i središnjeg dekorativnog polja. Tekst natpisa glasi: ...*CLV DVX HROATOR (um) IN TE(m)PVS D*... Središnje polje ima troprutu geometrijsku mrežu od dva vodoravna niza po pet prepletenih i učvorenih kružnica, a uz rub teče tropruta vrpca koja se s pomoću čvorova veže na kružnice tvoreći u uglovima srčolike motive. Cijela kompozicija je dosta nepravilno izvedena, te uokvirivana tankim letvicama; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 18, Tab. V/5; F. Radić, *Spomenik velikoga župana Držislava i župana Svetoslava* (dalje: *Spomenik*), *SHP*, II/1, Knin 1896, 30—39; F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, 126; Lj. Karaman, *Iz kolijevke*, 81—2, sl. 70; S. Gunjača — D. Jelovina, *Starohrvatska baština*, Zagreb 1976, 97—8, sl. na str. 31. U zadnjem navedenom radu je i ostala relevantna literatura. Inače je spomenik često reproduciran u više popularnih edicija koje ovdje ne navodim.

49. Dim. 60 x 46 x 10 cm; Opis: plutej istih karakteristika kao i prethodni, na kojega se nadovezuje po kontekstu natpisa: ...*IRZISCLV DUCE(m) MAGNU(m)*. Središnje polje ispunjeno je troprutom mrežom čiju kompoziciju tvore dva vodoravna niza od po tri učvorene kružnice kroz koje se provlače dva prepletena romba kojima iz unutrašnjih križišta vrhova izlaze vrpce do uglova pluteja. Uz rubne letvice središnjeg polja teče tropruta vrpca koja se s pomoću čvorova veže na kružnice oblikujući u uglovima srčolike motive. I ova kompozicija je dosta nepravilna; *Lit.*: ista kao za prethodni plutej.

50. Dim.: 46,5 x 29 x 10 cm; Inv. br. 2241; Opis: ugaoni dio pluteja pobočnog stepeništa ambona, ukrašen s obje strane i na rubu istodobno. Jedna, vjerojatno unutrašnja strana otučena je i na njoj je u uglu dubok kratak žlijeb sekundarne namjene, te ostaci izvorne predromaničke kompozicije troprutih kružnica i rombova, a uz rub do tordiranog užeta bočne strane jedna S-spirala. Na prednjoj strani sačuvan je ostatak središnjeg ukrasnog polja obrubljen tankom reljefnom trakom. Od glavne kompozicije preostao je dio križa ispunjen troprutom pletenicom, originalno oblikovanog vrha dvjema kukama žlijebljenih nogu. Između njih je položen mali križić s dvije vodoravne haste. U prostoru između dviju popreč-

nih hasti glavnog križa je u plošnom reljefu prikazana ptica rustično oblikovana, s glavom okrenutom prema leđima. Cijela kompozicija je obrubljena širim okvirom u kojemu je tropruta geometrijska kompozicija niza učvorenih kružnica prepletenih nizom rombova, koja je nevjesto rađena i izrazito deformirana. Rubni pojas obrubljen je tordiranim užetima i ispunjen troprutom pletenicom s okulusima; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 21, Tab. XII/37, 38 (Bulić je unutrašnju stranu pogrešno donio kao poseban ulomak).

51. Dim.: 14,5 x 14,5 x 10 cm; Inv. br. 1836 (inventirano pod Knin); Opis: mali ugaoni fragment pluteja pobočnog stepeništa ambona, moguće i od istog pluteja kao i prethodni, ili od nasuprotnog. Od unutrašnje strane preostao je dio dubokog sekundarnog žlijeba i zavojnica od S-spirale, a od prednje strane sačuvan je ugao rubnog okvira s istom troprutom kompozicijom deformiranih kružnica i rombova. Na bočnoj strani naziru se otučeni ostaci tordiranih užeta na rubovima, te početak troprute pletenice. Neobjavljen.

E) CHATEDRA ABBATIALIS (?)

52. Dim.: 28 x 40 x 36 cm; Inv. br. 1031; Opis: veći fragment neočuvane poleđine s ostatkom dekorativnog polja. Vjerojatno se radi o postolju opatske stolice, čiji naslon nije sačuvan. Kompoziciju dekorativnog polja tvorile su arkade čiji su stupovi ispunjeni troprutom pletenicom, a završavaju shematski stiliziranim kapitelom, koji je od pletenice odvojen troprutom vrpcom. Unutar sačuvane arkade prikazan je obrubljeni kantaros s ručkama, u obliku kuka i trokutastim, konkavnim postoljem koje se u cikcak-liniji proteže pod stup arkade. Iz kantarosa raste palmeta obrubljenih šiljatih listova, povijenih prema dolje i simetrično raspoređenih s obje strane. Na dnu se uočava ostatak tanke rubne letvice. Ostali su krajevi i vrh otučeni; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 19, Tab. VII/15.

F) ARHITRAVI NEUTVRĐENE NAMJENE

53. Dim.: 35 x 24,5 (18 bez utora) x 6,5—7 (vrh) — 13—13,5 (sredina) cm; šir. utora 6,5 cm; Inv. br. 1924; Opis: ulomak arhitrava trapezastog presjeka i neukrašene poleđine. Zbog jakog uzdužnog utora po sredini dna pripadao je ili završnom pojasu vijenca ciborija, ili pak rubnom vijencu — letvi (?) nekog drugog elementa namještaja. Ukrašno polje lica razdijeljeno je dvama uzdužnim pojasevima. U gornjem su masivne kuke na kratkoj, punoj nozi s velikim zavojnicama, a položene na zajedničku osnovu. Donji pojas obrubljen je tankim letvicama i ispunjen troprutom pletenicom; *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 20, Tab. VIII/24.

54. Dim.: 29 x 24,5 (18 bez utora) x 6,5 (vrh) — 14,5 (sredina) cm; šir. utora 6,5 cm; Inv. br. 1814 (inventiran pod Knin, ali zbog identičnog oblika i ukrasne kompozicije treba ga pripisati Kapitulu); Opis: ulomak potpuno istih odlika kao i prethodni, samo što su kuke položene u suprotnom smjeru. Neobjavljen.

C) KLADENCI

55. Dim.: vis. 41, duž. (oboda) 35, deb. (oboda) 12 cm; Inv. br. 1054; Opis: fragment posude za posvećenu vodu. Neukrašen. Sačuvan je segment stijenke od oboda do početka dna. Na zaravnjenom rubu oboda je natpis u dva reda: *...ISPCVS ABBAS FIER...; OR ATE PR;* *Lit.*: F. Bulić, *o. c.*, 22, Tab. III/4; S. Gunjača, O položaju, 57; *I d.*, Kako i gdje, 315.

H) GROBNI SPOMENICI

I Nadgrobna ploča

56. Dim.: 71 x 30 x 11,5 cm; Opis: veći dio nadgrobne ploče, spojen od dva nevezana fragmenta. Po sačuvanom uzdužnom rubu je stepenasta profilacija. Na licu je sačuvan dio natpisa u dva reda koji se po sadržaju može tumačiti kao epitaf: *HVNC PRIBI(mer)IVS PRE; ANNOS POST (se)PTEM DI...*; Lit.: F. Bulić, o. c., 30—32, Tab. IV/9.

I) NEDEFINIRANI ULOMCI

57. Dim.: 22,5 x 9 x 6 cm; Inv. br. 1073; Opis: mali ulomak na kojemu se očuvao izvorni gornji rub i lice, na kojemu je ostatak natpisa: *..IMIR'*... S desne i lijeve strane uočavaju se ostaci slova koji se ne mogu pročitati. Na frakturi ostaci slova drugog reda. Preostatak teksta je završetak dvosložnog imena koji glasi mir, npr. Trpimir, Branimir, Rastimir i sl.; Lit.: F. Bulić, o. c., 26, Tab. III/3.

J) DIJELOVI ARHITEKTURE

I. Konstruktivni elementi

a) Kapiteli

58. Dim.: 26 x 19,5 x 10 cm; Inv. br. 1870; Opis: otučeni polukružni, konični fragment. Po svemu sudeći dio kapitela nosivog polustupa ili dovratnika portala. Na dekorativnom polju je preostao dio kompozicije od troprute dvotračne pletenice raširenih vrpca. Pri rubu se uočava jako otučeni astragal; Lit.: F. Bulić, o. c., 19, Tab. VIII/17.

b) Imposti

59. Dim.: 51 x 22 x 21 cm; Opis: impost oštećen pri dnu i s jedne strane. Trapezasta je oblika i ima tanki abakus u plitkom reljefu. Na obrubljenim, užim stranama uklesana je tropruta pleterna mreža; Lit.: F. Radić, Pločaste nadstupine sa srednjih stupčića dvostrukih prozora (bifora) staro-hrvatskih zvonika (dalje: Pločaste nadstupine), SHP, IV/1, Knin 1898, sl. na str. 25, prvi odozgo desno (imposti na Radićevoj slici nisu numerirani prema tekstu, u kojemu se također pomiješala numeracija).

60. Dim.: 58,5 x 33 x 20 cm; Opis: Trapezasti impost lučno oblikovanih užih strana s jednostavnim tankim abakusom. Neukrašen; Lit.: F. Radić, Pločaste nadstupine, 24, sl. na str. 25, drugi odozgo lijevo.

K) UKRASI ZIDNIH PLOHA

I. Ukrasi svodova (?)

61. Dim.: deb. 12—12,5 cm. d. 26,5 (25 poledina) cm; Opis: okrugla masivna rozeta, blago konično oblikovana. Vjerojatno je krasila svod crkve (?). Spojena je od dva komada. Po obodu koji je ulazio u zid svrdlom je izbušeno više malih rupica (2—3 zajedno), od kojih jedna djeluje recentno. Dekorativno polje je blago konkavno i u njemu je velika rozeta okruglastog, reljefno istaknutog središta, koje je po vanjskom obodu cikcak oblikovano, a zaravnjeni vrh

ima zrakasto uparani motiv stiliziranog prikaza sunca. Uokolo središta su radikalno poredane gusto složene latice (23) konkavno trokutasto modelirane po središnjoj osi i oštih trokutastih završetaka. Neobjavljen.

Rana romanika

A) LUCNI ELEMENTI

62. Dim.: duž. 19, vis. 10,5—12,5, deb. 9 cm; Inv. br. 1092; Opis: fragment luka, vjerojatno od zabata. Na ukrasnom polju sačuvana je dvopojasna struktura ukrašavanja (treći, gornji pojas je otučen i vjerojatno je imao kuke). U donjem, koso uvučenom pojasu preostao je dio niza intermitirajuće lozice, a na srednjem ravnom pojasu je glagoljsko-ćirilski natpis: *OCJuIPREMI ?*; Lit.: B. Fučić, *Glagoljica i dalmatinski spomenici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (dalje *PPUD*), 21 (Fiskovićev zbornik, I), Split 1980, 282, bilj. 19.

63. Dim.: 8 x 10 x 10 cm; Inv. br. 1093; Opis: ulomak identičnih funkcionalnih i dekorativnih elemenata kao i prethodni s malim preostatom ukrasa na licu. Od glagoljsko, ćirilskog natpisa preostala su svega dva slova: K(?) R(?); Lit.: B. Fučić, *Glagoljica*, 282, bilj. 19.

64. Dim.: 18 x 12,5 x 10,5 cm; Inv. br. 1850; Opis: ulomak teško određive funkcije s odbijenim donjim dijelom i lijevom stranom. Sačuvani dio lica raščlanjen je u dva pojasa. U gornjem je motiv intermitirajuće lozice, a na ostatku donjega, lučno oblikovanog, preostaci vrhova slova istog pisma kao i na dva prethodna ulomka. Desni rub je blago zaobljen i lozica dijelom prelazi na njega. Poledina je sekundarno grubo obrađena širokim urezima. Od gornjeg ruba, koji je izvoran, do donje frakture, ali bliže licu, probijena je eliptična rupa, a okomito na nju je sleđa ostatak druge. Neobjavljen.

B) NEDEFINIRANI ULOMCI

65. Dim.: 9 x 15,5 x 9,5—10 cm; Inv. br. 1900; Opis: preostatak, vjerojatno od arhitrava oltarne pregrade, koji je sekundarno preklesan za romaničku konzolicu, sačuvanu u donjem dijelu. Na ostatku ranoromaničkog lica od ukrasnog polja preostali su djelići dvaju vodoravnih pojaseva. U gornjem je ostatak troprute noge kuke, a u donjemu je uočljiv motiv naizmjeničnih palmeta. Neobjavljen.

66. Dim.: 9,5—10 x 17,5 x 9 cm; Inv. br. 1864; Opis: jako oštećeni fragment kojemu je na izvornom licu sačuvan ostatak motiva izmjeničnih palmeta, kojim je s jedne strane otučena ploha, a s druge je preklesana u složenu romaničku profilaciju, tako da je ranoromanički dekor dospio u sekundarnoj namjeni u zid. Neobjavljen.

KNIN — SAMOSTAN

Predromanika

A) OLTARNA PREGRADA

I. Pluteji

67. Dim.: 29 x 18,5 x 12 cm; Inv. br. 1874; Opis: manji, rubni ulomak pluteja s otučenim početkom utora. Dekorativno polje lica uokvireno je tankom letvicom. Tropruta kompozicija složena je od nizova učvorenih pravokutnika unutar kojih je manji pravokutnik, također čvorovima vezan na veći. Na ovom ulomku saču-

van je veći dio udvojenih pravokutnika i motiv križa u manjemu. Križ je ispunjen troprutom pletenicom, a ima konkavno oblikovane završetke hasti sa zavojnicama. *Lit.*: S. Gunjača, *Tiniensia*, II, 132—33, Tab. XXVII, 35.

68. Dim.: 16,5 x 31 x 10 cm; Inv. br. 1879; Opis: ulomak pluteja grubo otučene poleđine. Kompoziciju ukrasnog polja sačinjavali su nizovi dvostrukih učvorenih pravokutnika u troprutu. Sačuvan je jedan manji pravokutnik i dio većega. Manji ima u svom polju motiv grozda. Sudeći po položaju grozda iznad završnog niza pravokutnika pružala se dvotračna tropruta vrpca ritmički učvorena čvorovima s okulusom. Iznad toga je otučena profilacija, možda ostatak letve pluteja? *Lit.*: S. Gunjača, *o. c.*, 132, Tab. XXVII, 34.

69. Dim.: 23 x 25 x 13 cm; Opis: fragment pluteja sa sekundarnom romaničkom profilacijom na poleđini. Na licu je dio ukrasnog polja s troprutom kompozicijom nizova kružnica prepletenih rormbovima. Sačuvane su četiri fragmentarne kružnice od dva niza; *Lit.*: S. Gunjača, *o. c.*, 132, Tab. XXVII, 33.

II. Pilastri

70. Dim.: 34 x 34 x 13 cm; Opis: ulomak središnjeg dijela lijevog pilastra prolaza. S lijeve strane je žlijeb za utor širine 3,5—4, a dubok 2,5 cm. Sačuvan je početak žlijeba. Na licu je kompozicija od troprutih učvorenih kružnica u nizu, koji je s obje strane omeđen redom »uzlova« iz kojih istječu trake oblikujući rombove što su prepleteni s kružnicama. Sačuvana je jedna cijela i dvije fragmentarne kružnice. Cijela kompozicija je obrubljena tankim letvicama; *Lit.*: S. Gunjača, *o. c.*, 132, Tab. XXVII, 32.

Analiza

Od 70 ulomaka ranosrednjovjekovne skulpture s Kapitula 65 njih po svojim stilskim odlikama, pripada predromanici, a 5 ulomaka ima jasne ranoromaničke karakteristike. Od predromaničkih ulomaka uspio sam grupirati dvije šire skupine koje se po pojedinim likovnim elementima ili po načinu obrade mogu međusobno konfrontirati, a uz pomoć analogija s drugih lokaliteta i kronološki diferencirati. Tako postavljenu stilsko-tipološku analizu pratile su dvije osnovne teškoće. Prva je uobičajena za skulpturu s lokaliteta istraživanih do I. svjetskog rata, a to je pomanjkanje osnovne terenske dokumentacije, posebno izraženo upravo za materijal s Kapitula. Drugi, još složeniji problem, javio se pri usporedbi s analognim materijalom iz Knina. Naime, kako se i iz kataloga vidi, dio materijala s Kapitula još je koncem 17. st. dospio u Knin za potrebe gradnje novih venecijanskih javnih objekata, pa danas nije moguće do kraja za svaki pojedinačni ulomak razjasniti je li baš iz Knina, ili je naknadno u Knin dospio sa susjednog Kapitula. Pritom treba uvijek imati na pameti da srednjovjekovni kastrum Knin mora u svojem podgrađu imati, barem od 10. st., jedan sakralni objekt, što još više otežava ovu problematiku. Svjestan svih tih teškoća uzeo sam u obradu samo one ulomke iz Knina koji se mogu neposredno spojiti s pojedinim ulomcima s Kapitula, te one za koje je očito da po slijedu kompozicijske sheme i po kasnijim pisanim podacima G. Vinjalića¹⁰ pri-

¹⁰ Razloge zbog kojih slijedeće ulomke pripisujem Kapitulu vidi u bilješci 5.

padaju nekadašnjem predromaničkom objektu na Kapitulu. Stoga je moguće da je, uza svu pažnju, pokoji ulomak i ovdje krivo atribuiran upravo zbog navedenih okolnosti.

Tražeci polaznu nit za analizu opredijelio sam se za jedine kronološki čvršće fiksirane spomenike: dva pluteja stepeništa ambona s podužim tekstom natpisa na kojemu se spominje kralj Držislav (969 — 986. cca).¹¹ Zbog povijesne važnosti epigrafskog segmenta tih pluteja oni su cijelo stoljeće bili jedini često eksploatirani nalaz iz repertoara predromaničke skulpture s Kapitula, dok su likovni elementi tih i drugih ulomaka biti zanemareni.¹² Držislavovu titulu s toga natpisa: *DVX MAGNVS*, povjesničari su najčešće tumačili bilo statusom prijestolonasljednika ili pak vladara koji se još nije učvrstio na prijestolju. U oba slučaja radilo bi se o vremenu oko sredine 10. st. Time se dobila sigurna vremenska odrednica za datiranje i ostalih elemenata koji pripadaju tom ambonu, te onih dijelova namještaja koji se mogu usporodbom s elementima ambona ili sa sigurnije datiranim spomenicima na drugim lokalitetima smjestiti u isto vrijeme. Na toj osnovi izdvojena je jedna skupina spomenika vremenski povezana s ambonom.

Od ambona je ukupno sačuvano 6 fragmenata, zajedno s navedenim plutejima (Tab. I, 48, 49; Tab. II, 46, 47, 50, 51). Po kontekstu natpisa nedostaje prvi plutej u nizu i cijela druga strana. Ulomke br. 50 i 51 također sam pripisao plutejima stepeništa ambona. Moguće da su oba ulomka dijelovi istog pluteja. U tom slučaju riječ je o ambonu s tri pristupna stepeništa, od kojih su dva kraća, pobočna, a kojima bi pripadali ta dva ulomka.¹³ Tu su još i dva fragmenta valjkastih pluteja propovjedaonice (br. 46, 47). Veći je spojen od dva dijela i do danas višekratno publiciran,¹⁴ a manji je dio rubnog motiva pleterne mreže. Premda su kompozicije i motivi na tim ulomcima raznoliki, ipak ih se može na osnovi nekih detalja obrade i kompozicijskih struktura povezati u jednu cjelinu. U prvom redu upozoravam na široke rubne okvire obrubljene tankim ovalnim letvicama prema središnjem polju. Različite troprute kompozicije kojima su ti pojasi ispunjeni veže važan zajednički detalj; nevješta klesarska obrada, poput one na plutejima s natpisom Držislava. Majstor klesar očito nije u potpunosti ovladao složenom geometrijskom strukturom mreže, što najbolje ilustriraju disharmonične petlje na uglovima. Stoga sve navedene dijelove pripisujem istom ambonu, proizvodu jedne radionice osrednje kvalitete, što najbolje potvrđuje zaista nevješto modelirana ptica na ugaonom ulomku pluteja br. 50. Tako definiran i dobro datiran spomenik pruža mogućnost stilsko-kronološkog povezivanja s drugim cjelinama namještaja s Kapitula i utvrđivanje opsega intervencije u interijeru u sklopu utvrđene datacije.

¹¹ Vladanje Držislava donosim prema djelu: S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, 2, Zagreb 1973, 365—70.

¹² Cf. literaturu u katalogu br. 48, 49.

¹³ Njihovo atribuiranje nekom drugom elementu namještaja nije moguće, pogotovu kad ostaci crkve nisu sačuvani.

¹⁴ Lj. Karaman, *Iz kolijevke*, sl. 48; S. Gunjača, *Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulu kod Knina*, *Rad JAZU*, 288, Zagreb 1952, dvije posljednje slike.

Kao prvu i najcjelovitiju navodim skupinu od 7 različitih ulomaka koje sam u katalogu obradio kao dijelove ciborija (Tab. III, 4—10). Riječ je o četverostranom ciboriju čije dimenzije i rekonstrukciju iz sačuvanih elemenata nije moguće odrediti. Stupovi su s kapitelima i bazama rađeni od jednog komada. Iako neočuvanost ciborijskih košara otežava njihovu potpuniju usporedbu s ambonom, ipak se mogu uočiti neki zajednički elementi u ornamentalnom repertoaru. To je motiv užeta sa stupova ciborija kakav se nalazi i na rubu pluteja br. 50, te na stupićima u sklopu ukrasa kapitela ciborija. I dekorativni kolutovi na stupovima imaju obrub od ovalnih vrpce poput onih na plutejima ambona (br. 46, 50). Stoga bih, uz još neke šire analogije o kojima poslije, i izradu ciborija smjestio u sredinu 10. st. Posebno ističem dva zanimljiva ulomka arhitrava (Tab. I, 53, 54) s izraženim utorom uzduž donjeg dijela, što isključuje standardne arhitrave oltarne pregrade.¹⁵ Takav je tip arhitrava po funkcionalnim elementima završni pojas neke složenije cjeline. Na osnovi analogija iz Zadra¹⁶ pretpostavljam da su to ostaci završnog vijenca ciborija, ali zbog nedostatnosti dijelova to nije moguće izravno provjeriti. Njih ipak treba pri analizi ciborija uzeti u obzir, naravno uz razumljivi oprez. Izborom i obradom motiva uz njih se vežu i dva mala ulomka arhitrava s identičnim kukama (Tab. I, 44, 45). Na većem od njih naslućuje se drugačije rješenje donjeg pojasa, a gornji nije zaključen kao na prethodnima. Stoga ih tretiram kao dijelove arhitrava oltarne pregrade koja bi bila kronološki, a vjerojatno i stilski, tj. radio-nički sukladna ciboriju, pa time i ambonu.

Slijedi više ulomaka donjih elemenata pregrade koje sam najprije razvrstao po kriteriju kvalitete klesanja i izvedbe zadanih motiva. Kako je tu riječ isključivo o geometrijskim shemama raznih mreža, ta je podjela dosta jednostavna. Komparirajući ih s obradom predložaka na dijelovima ambona i ciborija uočavaju se podudarnosti u izvedbi dekora i izboru dekorativnih shema. Tu spada dio pluteja iz 4 fragmenta sa složenom mrežom kružnica i uzlova (Tab. IV, 18),¹⁷ te više manjih ulomaka pluteja (Tab. IV, 20—23; Tab. V, 11), pilastara ili letvi pluteja (Tab. IV, 28; Tab. VI, 27, 29).¹⁸ Navodim mreže s pilastra br. 27 i s letve br. 21 koje shemom odgovaraju kompozicijama ili njihovim segmentima na plutejima ambona s natpisom Držislava. Također je uočljiva sličnost u nevještoj izradbi prepletenih uzlova na pluteju br. 18 s onom na plutejima ambona. Sve to upućuje i na kronološku sukladnost zbog koje te raznorodne elemente crkvenog namještaja razmatram u sklopu istodobne opreme predromaničke crkve Sv. Bartolomeja na Kapitulu. Tu bih još pribrojio i dva arhitektonska fragmenta (Tab. V, 58, 59) koji se obradom i motivima mogu uklopiti u tako definiranu skupinu te dva kapitela oltarne pregrade (Tab. V, 39, 40) koji se osnovnom artikulacijom

¹⁵ Iako je ulomak br. 54 inventiran pod Knin zbog identičnosti s ulomkom br. 53, donosim ga kao kapitulski. Cf. bilj. 5. i 10.

¹⁶ I. Petricioli — A. Vučenović, Sv. Petar i Andrija Stari, *Diadora*, 5, Zadar 1970, sl. 9.

¹⁷ I u ovom su slučaju spojeni ulomci iz Knina s onima na Kapitulu.

¹⁸ Ulomak br. 28 je vjerojatno dio letve pluteja pod br. 20.

plašta košare podudaraju s onima na ciboriju, iako se u detaljima rasporeda i izbora motiva i razlikuju. Tu su važne masivne zavojnice na kapitulu br. 40 koje su veoma slične onima na kukama s arhitrava br. 44, 45, 53, 54.

Svi dosad navedeni ulomci vežu se u jednu širu skupinu koja je u prvom redu definirana istovremenim nastankom. Uz pojedine stilske analogije epigrafska komponenta je odlučujuća za preciznije datiranje. Ornamentalni repertoar im je prilično raznolik, što je dijelom uvjetovano oblikom i namjenom pojedinih ulomaka, Budući da su nastali u približno isto vrijeme (treća četvrtina 10. st.), pretpostavljam da je na njihovoj izradi bilo angažirano više majstora klesara ili čak radionica, čime se onda mogu tumačiti navedene različitosti.

Iduća skupina predromaničkih karakteristika jasno se razlikuje od prethodne po likovnim koncepcijama i po tehnici obrade pa sam je zato i posebno grupirao bez obzira na heterogenost pojedinih užih cjelina. Po likovnom kriteriju može se podijeliti u dvije skupine. Jednu čine spomenici ukrašeni florealnim motivima, a drugu oni s geometrijskim kompozicijama. Ulomke s florealnim motivima definirao sam kao elemente oltara, tj. pilastre menze (Tab. VII, 1a-b) ili pluteje antependija (Tab. VII, 2, 3). Ornamentalni repertoar odvaja ih od svih drugih fragmenta s Kapitula u posebnu, jasno izdvojenu skupinu, koja je nastala u posebnoj radionici. Drugu grupu tvore ulomci pluteja i pilastara. Izborom motiva, a posebice kvalitetnijom izvedbom, razlikuju se od grupe takvih ulomaka iz skupine 10. st. Ovamo pripadaju dijelovi vjerojatno istog pluteja, sekundarno preupotrijebljenog u romanici (Tab. VIII, 13—15), od kojih su neki bili inventirani pod Knin. Zatim ulomci pluteja s različitim geometrijskim shemama na ukrasnom polju (Tab. VIII, 12, 16; Tab. IX, 17, 25), te fragment pilastra (Tab. IX, 26) čiji žlijeb odgovara utoru malog ulomka pluteja br. 25. Ovdje bih upozorio na jednu okolnost koja ne mora biti u potpunosti točna zbog relativne sačuvanosti svih dijelova namještaja, ali mi se ipak čini indikativna. Na tim ljepše obrađenim plutejima i pilastrima redovito se koristi motiv »perca«, a nema ga na sačuvanim fragmentima iz opisane grupe 10. st., pa bi to mogao biti jedan od argumenata u kronološkom diferenciranju tih skupina. Kao pandan ulomcima iz prve skupine izdvajam manje ulomke kapitela oltarne pregrade s ostacima troprutih arkadica kimaiona (Tab. X, 35—38), stilski različitih od već opisanih, pa ih stoga većem uz drugu skupinu pluteja i pilastara s geometrijskim ukrasom.

U tu raznorodnu skupinu uvrstio bih još i mali fragment pluteja čije je ukrasno polje podijeljeno u nizove četvorina od troprutih vrpce omeđenih pletenicama tvoreći tako kasetiranu kompoziciju (Tab. X, 24). Slično riješenu kompoziciju imaju i dva ulomka pluteja iz franjevačkog samostana Sv. Ante u Kninu (Tab. X, 67, 68).¹⁹ Na njima su unutar kasete prikazani vegetabilni i geometrijski motivi. Od samostanskih spolija Kapitulu pripada i ulomak pilastra (Tab. X, 69) koji se pravilnošću obrade

¹⁹ S. Gunjača, *Tiniensia*, II, 132, br. 33, 34. Autor se s obzirom na porijeklo za konkretne ulomke izravno ne izjašnjava.

i motivom uzlova veže uz drugu skupinu u grupu s geometrijskim kompozicijama. Njima pripada i ulomak pluteja sa standardnom troprutom mrežom kružnica i rombova, ali ga je zbog fragmentarnosti teško svrstati u jednu od dviju predromaničkih skupina s Kapitula. Poleđina mu je sekundarno prerađena i ima romaničku profilaciju 13. st. potvrđenu na drugim ulomcima s Kapitula (Tab. XI, 70).

Preostalih desetak ulomaka ne bih mogao uže povezati ni s kojom od dviju skupina koje sam odredio. Neke zbog fragmentarnosti, a druge jer za to nemam uporišta ni u njihovim kompozicijama niti u načinu obrade, a pojedini im elementi upućuju dijelom na jednu a dijelom na drugu skupinu. Od njih su najzanimljiviji fragmenti gornjih dijelova pregrade. Dva ulomka dvopojasnog arhitrava (Tab. XI, 41, 42), čiji je donji pojas ukrašen troprutom pletenicom, po motivu i po obrubu donjeg pojasa kao da su preuzeti s dvaju ulomaka arhitrava od ciborija (br. 53, 54). Međutim, gornji pojas ima sasvim različite kuke na izrazito visokoj, dvoprutoj nozi. Slične su, samo nešto kraće, kuke na fragmentu tropojasnog arhitrava (Tab. XI, 43) kojemu nedostaje donji pojas, a srednji mu je otučen. Vjerojatno je srednji pojas tvorilo sferično rebro s »perecom« ili stiliziranom kimom. Posebno je zanimljiv mali ulomak zabata (Tab. XI, 45a) s ostatkom hasti obrubljenog križa, ispunjenog motivom užeta. S lijeve strane, pod vodoravnom hastom rijedak je ikonografski motiv s prikazom ptice uobičajene predromaničke linearne obrade kojoj je uz vrat pripijena izdužena glava zmiје bademastog oka i naglašenih ljuski na koži. Uz frakturu se nazire dio sklopčanog tijela gmaza, a do nogu ptice je mali dio s isto tako obrađenim ljuskama. Takav prikaz nije mi poznat na predromaničkim zabatima s istočne obale Jadrana i zavrijedio bi posebnu analizu. Nažalost, nedostaju relevantni dijelovi zabata, posebice obodne trake, pa je i njegova pripadnost jednoj od dviju skupina neodrediva. I ulomak što ga pripisujem opatskoj stolici (Tab. XII, 52) s kompozicijom palmeta pod arkadama, inače čestoj u predromaničkoj umjetnosti, ne vezuje se uže uz predložene grupe. Također ni oktogonalni ulomci stupova oltarne pregrade (Tab. XII, 32—34) nisu poblizе određivi, kao ni masivna svodna rozeta (Tab. XI, 61). Isto se može reći i za važne epigrafske spomenike, ulomak kladenca za posvećenu vodu s natpisom opata i grobni natpis Pribimira (Tab. XII, 55, 56). Ovdje ne ulazim u njihovu epigrafsko-paleografsku analizu. Napominjem da mali, nedefinirani ulomak s ostatkom natpisa u dva reda, od čega se čita samo . . . *IMIR*• (Tab. XII, 57), vrstom kamena i paleografskim karakteristikama slova *M* i *R*, te općenito načinom klesanja slova, jako podsjeća na oštećenu nadgrobnu ploču s natpisom Pribimira. Smatram da je i taj ulomak pripadao njezinoj desnoj strani koja nedostaje.

Na kraju navodim pet zaista sitnih ranoromaničkih ulomaka, od kojih tri imaju pojaseve s glagoljsko-ćirilskim natpisima 12. st. (Tab. XIII, 62—66).²⁰ Izenađuje činjenica da je od te najmlađe faze sačuvano najmanje ulomaka, iako bi bilo logičnije očekivati obrnuti odnos. Bez

²⁰ Cf. literaturu u katalogu uz br. 62, 63.

obzira na to oni su čvrst dokaz da je predromanička bazilika Sv. Bartula u funkciji i kroz 11. i 12. st. Romaničke preupotrebe tih ulomaka pokazuju da oni dijele istu sudbinu sa starijom, predromaničkom skulpturom pri gradnji katedrale na Kapitulu u 13. st.

*

* *

Analizom fundusa svih nalaza ranosrednjovjekovne skulpture s Kapitula izdvojio sam tri skupine koje su stilski i vremenski različite. Dvije od njih imaju čvršći kronološki oslonac, a i stilski izraz im je kompaktniji. To su ranoromanička skupina te ona predromanička datirana po kralju Držislavu u treću četvrtinu 10. st. Preostaje stilski heterogena skupina kvalitetne predromaničke skulpture. Kako je kronološki slijed prethodnih skupina jasan moguće je pretpostaviti da je ta skupina najstarija. Iako pojedine grupe unutar nje pokazuju različitosti u koncepciji i izboru motiva, njihov funkcionalni aspekt i odnos prema drugim skupinama upućuju na zaključak da su istovremeni. S pomoću širih komparacija s nalazima na drugim lokalitetima pokušat ću odrediti vrijeme nastanka te skupine čime bi ujedno dobili i približni *terminus ad quem* za gradnju predromaničke crkve Sv. Bartolomeja.

Analogije za ulomke s florealnim motivima, koje sam atribuirao oltaru, potvrđene su na širem prostoru sjeverne Dalmacije i na dijelu srednje. To su u bližoj okolini Kapitula: Biskupija-Crkvina, Vrpolje-Vijola, Plavno, a u široj: Kašić-Mastirine, Nin-Sv. Križ i Zadar u sjevernoj, te Solin-Rižinice u srednjoj Dalmaciji. Analogije iz bazilike na Crkvini u Biskupiji su dvostruko važne.²¹ Prvo što su relativno dobro datirane, a drugo što se i za kasnije skupine s Kapitula mogu pronaći čvršće analogije na Crkvini u Biskupiji. Osim toga obje crkve sagrađene su na vladarskim posjedima za potrebe hrvatske dinastije Trpimirovića.²² Ulomci zabata i ambona iz Crkvine u Biskupiji imaju ista kompozicijska rješenja i dosta podudarnosti u izboru motiva s ulomcima oltara s Kapitula (Tab. VII, 1—3). Analizom zabata iz Crkvine N. Jakšić je utvrdio da je ta grupa starija od konca 9. st.²³ Time je utvrđen i prvi kronološki oslonac za užu dataciju kapitulske grupe spomenika istih karakteristika. Analogije iz Vrpolja-Vijole²⁴ i Plavna²⁵ na donjim dijelovima pregrade u osnovi se podudaraju s kapitulskim ulomcima, a veoma su im slični i ulomci pluteja i pilastara iz Rižinica.²⁶ Ulomci iz Kašića²⁷ i Sv. Križa u

²¹ N. Jakšić, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21 (Fiskovićev zbornik I), Split 1980, Tab. na str. 101.

²² Bazilika na Crkvini za vladarski mauzolej, a ona na Kapitulu za samostan koji je u službi dvora.

²³ N. Jakšić, Zabati, 107—08.

²⁴ S. Gunjača, *Tiniensia Archaeologica — Historica — Topographica*, I (dalje *Tiniensia*, I), *SHP*, III/6, sl. 6/2, 3, sl. 7.

²⁵ *Id.*, *o. c.*, sl. 13—17.

²⁶ F. Bulić, *Drugo Izvješće, Zadar 1896*, T. VI, 6.

²⁷ S. Gunjača, *Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika* (dalje *Trogodišnji rad*), *SHP*, III/7, 1960, sl. 7, desno.

Ninu²⁸ također se uklapaju strukturom likovnih kompozicija u florealnu inačicu naše rane predromaničke skulpture. Ulomci iz Zadra, koji se uže vežu uz biskupijske nizom detalja u obradi i vrstama motiva, što upućuje na radioničku produkciju, posebno su važni.²⁹ Areal u kojemu su utvrđeni nalazi te vrste skulpture zapravo je, s jednim izuzetkom, šire zaleđe Zadra, tj. sjeverna Dalmacija kojoj je Zadar jedino urbano središte, tada glavni grad bizantskog posjeda na našoj obali. Stoga samo u Zadru valja tražiti radionice koje rade crkveni namještaj ukrašen opisanim motivima, a analogije u zaleđu dokaz su o širenju djelatnosti iz grada na teritorij Hrvatske za potrebe crkava koje se tamo podižu. U ovom dijelu analize pružila se mogućnost za bolje definiranje jednog dijela gornjih elemenata oltarne pregrade (Tab. XI, 41—43) koje u primarnoj analizi nisam čvršće vezao uz jednu od predromaničkih skupina. Ulomak br. 43 sada se može pripisati prvoj ranoj fazi na Kapitulu. Njegove kuke i ostaci na otučenom pojasu, koji sigurno pripadaju kimationu, napadno su slični istim takvim pojasi na zabatima sa slijedećih lokaliteta: Solin-Rižinice,³⁰ Plavno i Vrpolje-Vijola,³¹ Kašić-Mastirine,³² te Lopuška glavica.³³ Svi su, osim Lopuške glavice, već navedeni u prethodnim recima pri analizi grupe s florealnim motivima. Svi ti zabati su ikonografskim tretmanom središnje kompozicije, te strukturom rubnih pojasa i motivima veoma slični, što upućuje na jedno zajedničko izvoriste stvaranja predloška, a vjerojatno u većini slučajeva i istu radioničku izvedbu. U tom kontekstu mali ulomak s Kapitula moguće da pripada i rubnom okviru zabata, iako sam ga kataloški obradio kao fragment arhitrava. Još uvijek je teže naći izravne analogije za arhitrave br. 41 i 42, jer se arhitravi sa spomenutih lokaliteta razlikuju u donjem pojasu koji je prazan ili nosi natpis. U svakom slučaju ime kneza Trpimira na zabatu iz Rižinica povezuje sve elemente gornjih dijelova pregrade s tih lokaliteta u vrijeme oko sredine 9. st., a to onda vrijedi i za kapitulske primjerke. Uz određene rezerve tome pripada i vjerojatni ulomak zabata s Kapitula (Tab. XI, 45a) čiji križ ispunjen motivom užeta i modelacija ptičjeg krila odgovara sačuvanim ostacima na zabatima s navedenih lokaliteta. Tu bih još pribrojio i četiri mala fragmenta kapitela (Tab. X, 35—38), iako su cjelovitiji primjerci na svim nabrojenim nalazištima općenito manjkavi.

Tri mala ulomka pluteja s troprutim kasetiranim kompozicijama (Tab. X, 24, 67, 68) vezani su analogijama uz isti prostor, ali uz druge

²⁸ L. Jelić, Hrvatski spomenici ninskoga područja iz dobe narodnih hrvatskih vladara (dalje: Hrvatski spomenici), I, Zagreb 1911, sl. 18, dolje, 33, 15d, 23.

²⁹ C. M. Iveković, Građevinski i umjetnički spomenici Dalmacije, sv. I, Zadar, Beograd 1928, Tab. 28b, dolje lijevo, Tab. 22, dolje, Tab. 24c; G. Kowalczyk — C. Gurlitt, Denkmäler der Kunst in Dalmatien, II, Berlin 1910, Tab. 72, dolje, Tab. 70, dolje lijevo; P. Vežić, Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru, Zagreb 1985, sl. 53, 54, crtež 23.

³⁰ F. Bulić, o. c., T. VI, 6.

³¹ S. Gunjača, *Timiensia*, I, sl. 10, 30.

³² Zahvaljujem kolegici V. Delonga, koja u ovom broju objavljuje nalaze s tog lokaliteta, na uvidu u fundus skulpture.

³³ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i groblje na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina (dalje: Starohrvatska crkva), SHP, III/3, 1954, sl. 4, 15, 16.

lokalitete: Gradac-Drniš,³⁴ Biskupija-Stupovi,³⁵ Sv. Mihovil (o. Pašman)³⁶ i Zadar.³⁷ Treba napomenuti da i predromanički pluteji iz Splita poznaju iste kompozicije, ali su im detalji i izvedba podosta različiti od navedenih. Također treba navesti i važne analogije iz bogatog fundusa skulpture iz Crkvine u Biskupiji, veoma bliske kapitulskim primjercima. Na žalost, taj dragocjeni materijal još nije sustavno publiciran, iako je otkriven kada i kapitulski. Crkveni objekti na tim lokalitetima, osim Zadra, mogu se kao i u prethodnom slučaju vezati uz intenzivnu gradnju crkava koju provode hrvatski kneževi 9. st. I ovdje se opet ističe Zadar kao ishodišna točka iz koje se novi stil širi u zaleđe. Uz lokalitet Stupovi u Biskupiji veže se još jedna analogija. To su oktogonalni stupovi kakvi su nađeni i na Kapitulu (Tab. XII, 32—34).

Iz ove rane skupine preostaje još veći broj ulomaka donjih dijelova pregrade. Ukrašeni su isključivo geometrijskim mrežama, a odlikuju se kvalitetnom klesarskom obradom. Kako se radi o općim i veoma često korištenim kompozicijama i uže analogije je teže pronaći, ili se pak kvalitetom izrade razlikuju. Upozorio bih na mrežu pluteja br. 19. potvrđenu u ninskoj katedrali,³⁸ zatim onu s pluteja br. 17 analognu kompoziciji pluteja iz Sali na Dugom otoku,³⁹ te mrežu s pilastra br. 69, kakva je i na ulomku pilastra s Mastirina u Kašiću.⁴⁰ Te analogije u užem krugu oko Zadra također upozoravaju na važnost toga grada u razvitku predromaničke umjetnosti na središnjem dijelu istočnojadranske obale. Još su važne i analogije u užoj okolini Kapitula. Kompozicija s pluteja br. 19 zastupljena je i na ulomku s Lopuške glavice, a nedostaje više bližih analogija s pluteja i pilastara iz biskupijske Crkvine koji nisu objavljeni, osim analogije za plutej br. 19.⁴¹

Time bi bile iscrpljene analogije za raznoliku skupinu kvalitetno rađenog crkvenog namještaja s Kapitula. Relativna kronologija unutar skupina izdvojenih na samom Kapitulu kao i datacije svih analogija navode na 9. st. kao širi okvir za datiranje te skupine. Komparacije s Crkvinom u Biskupiji, Lopuškom glavicom i Rižinicama suzuju taj okvir na sredinu 9. st., a u slučaju bazilika na Crkvini i na Kapitulu možda čak i nešto prije, kada se uzme u obzir važnost tih objekata za vladarsku

³⁴ F. Radić, Graditeljski uresni i nadpisni ulomci hrvatsko-bizantinskoga sloga sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu, *SHP*, IV/3—4, 1898, sl. 7, 10.

³⁵ S. Gunjača, Ostaci starohrvatske crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina (dalje: Ostaci), *SHP*, III/5, 1956, sl. 27/1, 2.

³⁶ F. Radić, Ostanci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Nevidanima na otoku Pašmanu, *SHP*, VI/3—4, 1901, sl. na str. 85—6.

³⁷ G. Kowalczyk — C. Gurlitt, *o.c.*, Tab. 70, sasvim lijevo dolje.

³⁸ L. Jelić, *o.c.*, sl. 4, lijevo; Cf. i J. Belošević, Nin u srednjem vijeku, Nin, problemi arheoloških istraživanja, Zadar 1968, Tab. XXXVI, 4, ovdje pripisan namještaju crkve Sv. Križa i datiran u 11. st.

³⁹ I. Petricioli, Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, *SHP*, III/3, 1954, sl. 5.

⁴⁰ S. Gunjača, Trogodišnji rad, sl. 7, lijevo.

⁴¹ Id., Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1951. *SHP*, III/3, 1954, sl. 28; za Lopušku glavicu cf. S. Gunjača, Starohrvatska crkva, sl. 20, lijevo, u istom broju.

dinastiju. Uloga zadarskih radionica, koju bi trebalo sustavnijim analizama nalaza iz sjeverne Dalmacije obraditi, upućuje na stabilizaciju političkih prilika na jadranskoj obali,⁴² koja je omogućena Ahenskim mirom 812. g. Time su dobivene dvije vremenske točke: 812. do doba kneza Trpimira unutar kojih je moguće pretpostaviti gradnju i opremu tih dviju značajnih crkava iz najranije hrvatske povijesti, posebice gradnju bazilike Sv. Marije i Stjepana na Crkvini u Biskupiji. Za Kapitul je ipak vjerojatnija sredina 9. st., tj. vrijeme kneza Trpimira. Naime, za Kapitul je u 11. st. potvrđeno postojanje vladarskog benediktinskog samostana u pisanim izvorima. Iako za ranija razdoblja nema pisanih podataka, ništa nas ne prijeći da osnutak toga samostana pomaknemo u stariji period. To su već stariji autori predlagali ostavši oprezno na 10. st. Ako sada rezultate analize najstarije faze skulpture povežemo s pisanim podatkom da je Trpimir doveo prve benediktince u Hrvatsku,⁴³ mislim da nije presmiono pretpostaviti kako je u sklopu te akcije sagrađen na nekadašnjem antičkom naselju na Kapitolu samostan i crkva Sv. Bartolomeja kao *monasterium regale*. Ulomci skulpture koje sam pripisao toj prvoj fazi, uz moguća manja kronološka odstupanja za pojedine elemente, pripadali bi opremi crkve bazilikalnog tipa u sklopu novoosnovanog samostana.

Druga velika skupina predromaničke skulpture s Kapitula pokazuje znatne razlike u odnosu na prvu i u stilskom pogledu i po kvaliteti izrade. Sačinjavaju je dijelovi oltarne pregrade, ambona i ciborija. I pored nekih razlika, koje nisu tako izrazite kao kod skupine 9. st., sve te elemente povezuje dosljedni apstraktni, geometrijski tretman ukrasnog repertoara, te važna kronološka odrednica, natpis s imenom kralja Držislava na pluteju ambona. Taj podatak, uz komparativni materijal, datira cijelu skupinu u treću četvrtinu 10. st., kada je došlo do radikalne obnove namještaja i uopće interijera crkve. Sukladnost analogija koje ću navesti s Crkvine u Biskupiji pokazuje da je ta akcija provedena sinkrono na oba objekta. Vladarska imena na plutejima ambona s Kapitula pokazuju da je najvjerojatnije iz tih krugova i pokrenuta ta velika graditeljsko-umjetnička akcija.

Analogije za elemente ambona pružile su zanimljiv teritorijalni raspored lokaliteta. Osim usamljenog motiva na pilastru iz Sv. Martina u Pridrazi,⁴⁴ sve ostale potvrđene su u bližoj okolici Kapitula (Biskupija-Stupovi, Koljane) i, što je posebno značajno, u gradovima Splitu i Trogiru. Pleterna mreža na dovratniku iz Koljana,⁴⁵ uz neznatne razlike, ana-

⁴² Za širi kontekst povijesnih zbivanja cf. F. Šišić, Povijest Hrvata za narodnih vladara, Zagreb 1925; N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, te J. Ferluga, Vizantinska uprava u Dalmaciji, *Posebna izdanja SANU*, knj. CCXCI, Vizantološki institut, knj. 6, Beograd 1957.

⁴³ F. Šišić, *o. c.*, 331—32; N. Klaić, *o. c.*, 231.

⁴⁴ S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada (dalje Srednjovjekovni Dolac), *SHP*, III/8—9, 1963, Tab. XII, 3.

⁴⁵ F. Radić, Ostaneci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike, *SHP*, V/3—4, 1900, str. 109, sl. 1; D. Jelovina, Ranosrednjovjekovni položaj Crkvine u Gornjim Koljanima kod Vrlike, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Split 1984, sl. 4.

logna je obrubnom motivu središnjeg polja pluteja ambona s Kapitula (Tab. II, 46). Geometrijska shema mreže na kamenici za posvećenu vodu iz bazilike na Stupovima⁴⁶ može se prepoznati na pluteju stepeništa ambona s imenom Držislava (Tab. I, 49). Plutej iz splitske krstionice⁴⁷ ima identičnu kompoziciju toprute mreže kao navedeni plutej br. 49. Mreža na letvi tog splitskog pluteja odgovara mreži s ulomka pluteja ambona na Kapitulu (Tab. II, 47). U Trogiru je zastupljena na jednom pilastru i na ulomka drugoga.⁴⁸ I kompozicija još jednog trogirskog pilastra⁴⁹ prepoznatljiva je na mreži pluteja s Kapitula (Tab. I, 48), a rubna pletenica s okulusima i užetom sa strana na pluteju pobočnog stepeništa (Tab. II, 50) zastupljena je na predromaničkom nadvratniku iz Trogira.⁵⁰ Zaključak se nameće sam od sebe. Za vladavine kralja Držislava, u trećoj četvrtini 10. st., u bazilici na Kapitulu, u okviru šire obnove objekta, izrađen je i ambon. Analogije za njegove elemente ukrasa najcjelovitije se vežu uz istovremenu skulpturu u gradovima Splitu i Trogiru. Time su važni povijesni ulomci s natpisom kralja Držislava i ostali dijelovi ambona definirani kao proizvod jedne, do danas nepoznate radionice, čije je sjedište u gradovima Trogiru ili Splitu. Njoj pripisujem izradu kapitulskog ambona i ulomke iz Trogira i Splita s analognim motivima. Uz trogirsku radionicu koju sam već prije ustanovio na prijelazu 9. i 10. st.⁵¹ ovo bi bila druga iz ta dva grada iz kojih se, analogno iznesenom primjeru Zadra u prethodnim recima, predromanička umjetnost širi u zaleđe srednje Dalmacije. Na primjeru Kapitula još jednom je potvrđen i prostorni doseg njihove djelatnosti. Upravo tu, na području okolice Knina, dolazi do interferiranja u teritorijalnom opsegu zadarskih i splitsko-trogirskih predromaničkih klesara, o čemu zorno svjedoči i slijedeći primjer.

Analogije za ciborij s Kapitula pokrivaju isključivo lokaliteti iz sjeverne Dalmacije. Počet ću sa stupovima i kapitelima iz Biograda kod Zadra.⁵² Modelacija i ukras baze stupa identični su primjerku s Kapitula (Tab. III, 4), dok se kapiteli u pojedinim motivima razlikuju, ali im je osnovna shema ukrasa ista. No, zato su im identični kapiteli iz Žažvića⁵³ i Plavna,⁵⁴ s jedinom razlikom što žažvički imaju jednu stranu neukrašenu. I pojasevi s motivom užeta što odvajaju kapitele od stupova isti su na sva tri lokaliteta kao i profilirani abakusi. Sve analogije datirane su u 10. i dijelom 11. st. Žažvički namještaj svojedobno sam datirao u

⁴⁶ S. Gunjača, Ostaci, sl. 29.

⁴⁷ F. Bulić, Hrv. spomenici, Tab. XVI, 45; Č. M. Iveković, o.c., Tab. 19, sl. 3. lijevo. Splitski plutej datiran je u 11. st. (I. Petricioli, Disputationes Salonitanae, I, Split 1975, 116) i odražava tradiciju korištenja starijih predložaka.

⁴⁸ T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, SHP, III/12, 1982, Tab. IX, 38, 41.

⁴⁹ I d., o.c., Tab. VIII, 27.

⁵⁰ *Ib.*, Tab. II, 2.

⁵¹ *Ib.*, 156—57.

⁵² B. Juraga, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora*, 9, Zadar 1980, Tab. XII, 50, Tab. XIII, 54.

⁵³ T. Burić, Kameni namještaj bazilike u Žažviću, SHP, III/15, 1986, Tab. I, 11, Tab. III, 8—10.

⁵⁴ S. Gunjača, *Tiniensia*, I, sl. 26.

48

49

53

54

44

45

46

47

50a

50b

51a

51b

6

4

5

7

8

10a

10b

18

21

28

20

23

22

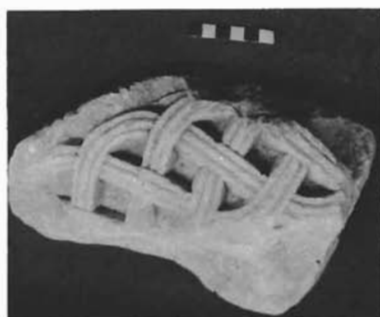
39

40

11

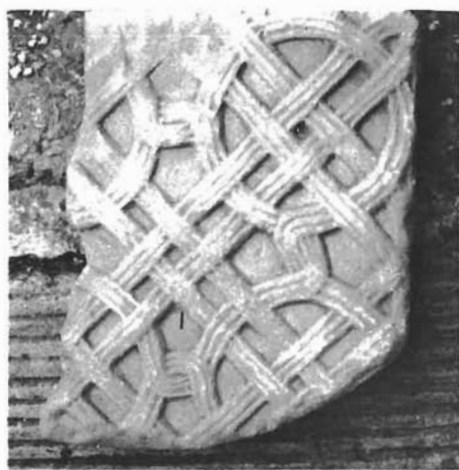
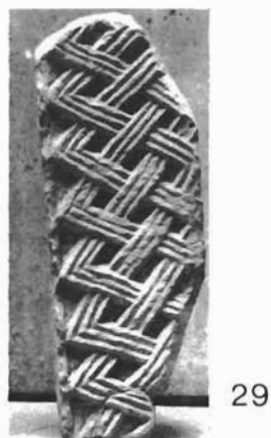
58

59

60

a

1

b

2

3

14

16

13

12

15

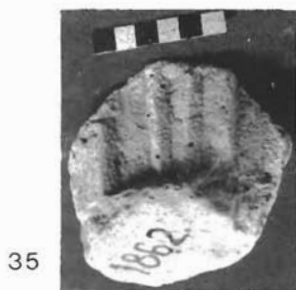

17

25

26

41

43

45a

61

70

56

57

52

55

32

33

34

64

62

66

63

65

30

31

prvu polovici 10. st.⁵⁵ U Plavnu je S. Gunjača utvrdio također drugu predromaničku fazu koja bi se približno mogla datirati u to vrijeme,⁵⁶ a stup iz Biograda datiran je 11. st. U kontekstu obnove crkve na Kapitulu, uz opisani ambon, treba pribrojiti i ciborij i datirati ga okvirno istim vremenom. Ponuđene analogije upućuju da je ciborij djelo majstora čija je djelatnost vezana uz sjevernu Dalmaciju. To znači da je istodobno na obnovi namještaja Sv. Bartolomeja pored utvrđene splitsko-trogirske radionice radila još jedna čija se djelatnost odvija u zoni djelovanja zadarskih radionica.

Preostaje još jedna manja grupa nalaza iz ove skupine, a riječ je o arhitravima (Tab. I, 44, 45, 53, 54), koja se ne može izravno vezati uz prethodne dvije cjeline, što ostavlja otvorenom mogućnost da je i treća radionica sudjelovala u navedenoj obnovi. Uski krug analogija, potvrđen samo na dva susjedna lokaliteta: Biskupija-Crkvina i Koljani, ne pruža još mogućnost za potpunije rješenje te dileme. Ostacima arhitrava s Kapitula s masivnim niskim kukama odgovaraju ulomci zabata i arhitrava istih likovnih svojstava iz Crkvine u Biskupiji⁵⁷ i Koljana.⁵⁸ Vezu tih elemenata s ta dva lokaliteta veoma je dobro utvrdio N. Jakšić u radu navedenom u bilješci 58. Sada je možemo proširiti s analognim dijelovima s Kapitula. Međutim, donji dijelovi oltarnih pregrada, koji se u slučaju Koljana i Biskupije-Crkvine veoma dobro poklapaju, ne mogu se potvrditi na primjercima s Kapitula, što na ovom stupnju istraženosti otvara mogućnost različitih pretpostavki u koje nije uputno ulaziti. Moguće bi u obzir došli dijelovi pluteja br. 18. S druge strane letva pluteja s Kapitula (Tab. IV, 21) ima kompoziciju prepletenih učvorenih kružnica u nizu, kakvu nalazimo na pluteju ambona br. 48, pa je vjerojatnije da je donje dijelove pregrade koje sam svrstao u ovu skupinu radila radionica koja je izradila ambon. Konačni zaključak nije moguć zbog nedostatka ulomaka s cjelovitijim kompozicijama. Dva ulomka arhitrava br. 53, 54, koji sam prethodno razmatrao kao dijelove vijenca ciborija moglo bi se isključiti iz te kombinacije. Njihov masivni utor s donje strane ostavlja i dalje otvorenim pitanje njihove funkcionalne pripadnosti. Još je zanimljiva analogija za mrežu na kapitelu polustupa (Tab. V, 58). Potpuno je ista mreža na zabatu iz Crkvine u Biskupiji.⁵⁹ Taj zabat pripada Jakšićevoj trećoj fazi zabata na Crkvini, koja bi pripadala 10. st. Kako se obnova interijera na Kapitulu može pouzdano datirati u vrijeme Držislava, to znači da i elemente namještaja s istim likovnim svojstvima iz Crkvine u Biskupiji i iz Koljana valja datirati istovremeno. Drugim riječima, Jakšićev »majstor koljanskog pluteja«, osim bazilike u Koljanima i njezina namještaja, te namještaja u Crkvini-Biskupiji prigodom obnove interijera, radio je i na obnovi bazilike na Kapitulu, gdje

⁵⁵ T. Burić, *o. c.*, 179.

⁵⁶ S. Gunjača, *o. c.*, 150.

⁵⁷ N. Jakšić, Zabati, Tab. na str. 99; *id.*, Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 8, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Split 1984, sl. 2—4, lijevo.

⁵⁸ *Id.*, *o. c.*, sl. 2—4, desno.

⁵⁹ *Id.*, Zabati, Tab. na str. 99, sl. 1.

mu je povjerena izrada dijela namještaja. Time bi bila zaokružena druga skupina predromaničke skulpture s Kapitula iz Držislavova vremena. Uz nju bih samo napomenuo da za navedene arhitrave s karakterističnim kukama postoje analogije i u samom Kninu, ali materijal još nije objavljen. Za njegovo ispravno tumačenje vezana je problematika izdvajanja ulomaka s Kapitula koji su u obnovi Knina koncem 17. st. dospjeli u venecijanske građevine. S druge strane, nemoguće je da kninski kastrum u 10. st. nije u svom podgrađu imao predromaničku crkvu,⁶⁰ pa bi ti ulomci mogli pripadati i takvoj crkvi. Stoga do temeljite obrade svih predromaničkih ulomaka iz Knina ostavljam i te analogije po strani.

Sve preostale sitne predromaničke fragmente zbog nedostatka čvršćih analogija posebno ne obrađujem, to više što oni ne mogu bitno izmijeniti utvrđenu podjelu. Izuzetak predstavlja fragment što sam ga pripisao postolju opatske stolice. Na njemu je ostatak česte predromaničke kompozicije palmeta pod arkadama. Taj prikaz općenito je raširen u našoj predromani. Tek bi se po detaljima obrade moglo nešto više reći. Naime, palmete koje ispunjaju arkade na plutejima i sarkofazima u Splitu i Trogiru imaju karakteristične, meko zaobljene listove, kao i na plutejima u zaleđu srednje Dalmacije koji su proizvod splitsko-trogirskog kruga. Palmeta na ulomku s Kapitula ima naprotiv oštre, odvojene listove, koji su za razliku od prethodnih povijeni prema dole. Takav tip palmete karakterističan je za skulpturu Zadra i sjeverne Dalmacije. Nalazi se već na ranoj skulpturi iz zadarske katedrale,⁶¹ zatim na plutejima iz Sv. Martina u Pridrazi,⁶² a posebno je zanimljiv primjer iz Plavna.⁶³ Tu su na više pluteja s tom kompozicijom palmete obaju tipova, što još jednom potvrđuje konstataciju da je kninsko područje zona prepletanja utjecaja dvaju regionalnih središta: tj. Zadra, s jedne, a Splita i Trogira, s druge strane. Na osnovi svih analogija kapitulski ulomak pripisujem majstorima zadarskoga kruga. Datacije primjera iz Zadra, pa i onih iz Splita⁶⁴ kreću se u okvirima 9, najdalje početka 10. st. Iako se opatsku stolicu s Kapitula još ne može sigurno vezati uz skupinu iz vremena kneza Trpimira, još manje bi ona pripadala drugoj skupini iz 10. st. Stoga bih je datirao u širi kontekst druge polovice 9. st. kao samostalni produkt, nevezan uz glavnu opremu crkve namještajem.

Stoljeće nakon Držislava dolazi do nove promjene namještaja u predromaničkoj bazilici Sv. Bartolomeja. Opseg te intervencije nije moguće točnije odrediti, premda mali broj sačuvanih ulomaka upućuje na to da on nije bio tako značajan kao prethodni. Pet sitnih ulomaka

⁶⁰ Pretpostavka F. Smiljanića u radu »Nastanak i razvoj srednjovjekovnog Knina« (*Radovi Zadar*, 11, 1985, 120), da su kninski, bibrski i dr. kastrumi u Hrvatskoj, koje navodi Konstantin Porfirogenet, nastanjeni tek od 10. st. nije uvjerljiva. Također i elementi predromaničke skulpture s ta dva kastruma koji se mogu datirati u 9. st. svjedoče protiv toga. Cf. S. Gunjača Tiniensia, II, Tab. XV—XVII. XXVI i T. Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Bibrira, *SHP*, III/16, 1987, 116—17, Tab. I—III.

⁶¹ J. Belošević, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s platernim ukrasom iz Zadra, *Diadora*, 4, Zadar 1968, Tab. I—VI.

⁶² S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, Tab. VII, 25, Tab. XII, 2.

⁶³ I d., Tiniensia, I, sl. 18—20.

(Tab. XIII, 62—66) nedostatno je za bilo kakvu rekonstrukciju. Sačuvani elementi upozoravaju na gornje dijelove oltarne pregrade. Moguće da je ona samo dijelom obnovljena. Ostaci kuka i pojaseva s vegetabilnim ukrasom intermitirajuće lozice i naizmjeničnim palmetama dovoljni su za potpuno stilsko i kronološko vrednovanje te skupine. Oni pripadaju grupi značajnih spomenika iz Knina i okolice koje je N. Jakšić definirao kao proizvode ranoromaničke radionice iz konca 11. st.⁶⁵ Osim Knina tu su još lokaliteti Crkvina-Biskupija i Plavno koje sam već na predromaničkim primjerima komparirao s Kapitulom. U tom nizu nameće se pomisao da je i nepoznata crkva u Plavnu jedan od sakralnih objekata iz vladarskog kruga, jer jedino tu postoje višekratne promjene namještaja od 9. do 11. st. kao na Kapitulu i Crkvini u Biskupiji. Sada i kapitulsku baziliku valja ubrojiti u objekte u kojima je radila navedena ranoromanička radionica. S povijesnog aspekta posebno su važni ostaci glagoljsko-ćirilskog natpisa na tim ulomcima. Njih je B. Fučić datirao u 12. st.⁶⁶

Sto se tiče nadgrobnog natpisa s imenom Pribimira i ulomka kladenca s natpisom opata (Tab. XII, 55—57) bez pobje paleografsko-epigrafske analize ne može se određivati uža datacija.

Zaključak

Analiza cjelokupnog fundusa predromaničke i ranoromaničke skulpture otkrivene na lokalitetu Kapitul kod Knina pružila je veoma zanimljive rezultate. Ponajprije, ta je važna cjelina sustavno obrađena. Izdvojene su tri faze crkvenog namještaja u rasponu od 9. do 11. st., pri čemu se ocrta jedna nova predromanička radionica a naslućene su i još neke. Uz pomoć tako obrađene skulpture s Kapitula upotunjene su pojedine spoznaje o lokalitetima s kojih potječe komparativni materijal. S povijesnog aspekta čini se vjerojatnim da je benediktinski samostan i pripadajuća mu crkva Sv. Bartolomeja nastao u 9. st., u vrijeme širenja benediktinskog reda u Hrvatskoj, a ne tek u 10. st. kako se dosad tvrdilo. S pomoću različitih cjelina crkvenog namještaja pretpostavljuje se da je predromanička crkva na Kapitulu bila građevina većih dimenzija bazilikalnog tipa.

⁶⁴ Ž. Rapanić, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LX, Split 1963, sl. 3—6; id., Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga, *ARR*, VIII—IX, Zagreb 1982, 248, bilj. 52. i Tab. I, sl. 3.

⁶⁵ N. Jakšić, Romanička klesarska radionica iz Knina, *Peristil*, 24, Zagreb 1981, sl. 1—4, 6—9.

⁶⁶ B. Fučić, Glagoljica i dalmatinski spomenici, *PPUD*, 21 (Fiskovićev zbornik, 1), 282, bilj. 19. Na osnovi ovih ulomaka F. Smiljanić pretpostavlja da je samostan Sv. Bartolomeja bio glagoljaški. Cf. F. Smiljanić, *Kapitul kod Knina, Radovi Zadar*, 13, Zadar 1987, 219, bilj. 27. Pritom se poziva na Fučićevo navedeno djelo, iako u njemu nema takve tvrdnje. Tome direktno proturječe i pisani izvori o opatima toga samostana (cf. bilj. 7) koji su svi na latinskom jeziku, a sastavljaju ih navedeni opati. Cf. i I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964, 533—36.

Prvi put utvrđena faza 9. st. sastoji se od heterogenih grupa različitog likovnog izraza. Uz ulomke s vegetabilnim ukrasom koji pripadaju oltaru ondje su još i ulomci oltarne pregrade s geometrijskim kompozicijama ukrasnog polja, među kojima se izdvaja grupica s kasetiranim kompozicijama. I unatoč različitosti u izboru motiva i kompozicija sve grupe povezuje kvaliteta izrade i preciznost klesanja. Brojne analogije uglavnom su uočene u sjevernoj Dalmaciji i Zadru, pa u tom krugu valja u budućim istraživanjima potražiti radionice koje su radile na Kapitulu. Na osnovi stilskih i epigrafskih elemenata s postavljenim analogijama ranu skulpturu s Kapitula datiram u vrijeme kneza Trpimira, tj. sredinom 9. st., kad taj knez dovodi benediktince u Hrvatsku, pa im i na Kapitulu, na svojem vladarskom posjedu, kako se čini, podiže crkvu i samostan. Toj fazi vremenski je vjerojatno bliska najranija skulptura iz bazilike Sv. Marije i Stjepana na Crkvini u Biskupiji, također sakralnom zdanju u vladarskom krugu.

Drugu fazu predstavlja skupina namještaja koju čine ulomci ambona, ciborija i oltarne pregrade. Nastala je u radikalnom preuređenju interijera cijelo stoljeće nakon prve skupine. Uz pomoć mnogobrojnih analogija i epigrafske komponente datira se u treću četvrtinu 10. st. za vrijeme kralja Držislava. U toj skupini utvrdio sam tri različite radionice koje istodobno rade na kapitulskoj crkvi. Ambon, poznatiji u literaturi po natpisu Držislava, radila je jedna »splitsko-trogirska« radionica koju sam utvrdio na osnovi pojedinih elemenata namještaja iz Splita i Trogira. Drugu skupinu čine elementi ciborija. Njihove analogije, za razliku od onih za ambon, potječu iz sjeverne Dalmacije, pa i radionicu valja potražiti u tom krugu. Treću grupu, tj. gornje elemente pregrade, radio je majstor koji je definiran kao »majstor koljanskog pluteja«. Njegova djela, osim u Koljanima i na Crkvini u Biskupiji, sada su potvrđena i na Kapitulu.

Posljednja promjena namještaja zbilja se koncem 11. st. Ranoromanički ulomci s Kapitula identični su skulpturi ranoromaničke radionice koja je radila u Kninu, na Crkvini u Biskupiji i u Plavnu u to vrijeme. Ovim je povećan broj lokaliteta na kojima su otkriveni ulomci skulpture koji su nastali u toj radionici.

Summary

EARLY MEDIAEVAL SCULPTURE FROM KAPITUL NEAR KNIN

The investigations in Kapitul near Knin represent pioneering work of Croatian national archaeology. They were initiated by the building of the railway line from Siverić to Knin in 1886. A large, triple-naved basilica from the thirteenth century was excavated, in addition to the remains of the walls of the church, which was identified as the cathedral of the bishop of Knin, several fragments of romanesque architectural remains were found. To this should be added about seventy fragments of pre-romanesque and early-romanesque sculpture which belonged to the older pre-romanesque church of St. Bartolomej, the remains of which have not been found. According to historical sources, on this site was also an important Benedictine monastery. In the second half of the eleventh century the monks played an important role in the royal court. To this monastery belonged an older church. Evidence for a settlement of Roman veterans was also found. It had developed from a road station which belonged to the eleventh legion from Burnum founded in the first century.

This paper analyses, for the first time, pre-romanesque and early-romanesque architectural remains from Kapitul. A group dated to the middle of the ninth century can be identified on the basis of style and chronology. Best preserved are the altar elements (pilasters, plutei of the antependii), parts of the plutei and pilasters of the altar screen, capitals and a fragment of an architrave. A second larger group includes fragments of various furnishings which can be dated to the middle of the tenth century on the basis of the well-known inscription of King Držislav on the plutei of the steps leading to the pulpit. Thus one century after the construction of the building, a radical change in the furnishing takes place. To this phase belong the elements of the pulpit and ciborium, the remains of the altar screen and individual decorative elements. Smaller fragments are difficult to identify, whereas a fragment with a palmette I attribute to a monastic seat which cannot be connected to either of the two groups. It is possible that it represents an individual piece unconnected to major changes in the furnishings.

Several smaller, early-romanesque fragments point to another renewal of the interior, but their small number and great fragmentation do not allow a detailed reconstruction. All phases have their analogies in the architectural remains from the neighbourhood of Crkvina-Biskupija and Knin. The finds which are attributed to Knin are problematical because material from Kapitul was mixed with that from Knin in the seventeenth and eighteenth centuries. Two fragments were even joined together although they were thought to have been from two different sites.

From the analysis above it can be concluded that on the Roman complex in Kapitul, in the middle of the ninth century a larger pre-romanesque basilica was built which was included in the royal monastery. Large changes were carried out in the basilica in the middle of the 10th and at the end of the 11th centuries. All the phases at Kapitul can be closely connected to the various groups of finds at Crkvina, in the nearby Biskupija, and the 10th and 11th century phases have their parallels in the remains from Knin itself.